

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Narrar per existir: memòries lesbianes des de la vellesa

*Projecte d'intervenció psicosocial de protecció de la memòria
històrica de dones cis-lesbianes majors de 65 anys*

Georgina Polo i Macià
Màster en Intervenció Psicosocial
Treball Final de Màster
Curs 2024-2025
Especialitat professional

Tutora: Núria Becerra Vilatovà

Barcelona, 1 de juny de 2025

“Miro al meu voltant i veig moltes persones grans com jo que no han sabut dir qui eren i em sento menys sola, i penso que per a tots nosaltres ja vindran millors moments.”

Neus, 69 anys

Resum

La comunitat de dones lesbianes grans a l'Estat Espanyol es troba molt invisibilitzada en la gran majoria de discursos socials i polítics, incloent els del moviment LGTBI+ i feminista. Aquesta invisibilització sistemàtica es remunta anys enrere i està condicionada per moments històrics repressius i violents, incloent la guerra civil, la post-guerra i el franquisme. Com a conseqüència, aquest col·lectiu no compta amb un reconeixement històric i és expulsat dels relats hegemònics heterosexuals de gènere i feminitat. Aquesta intervenció titulada “Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa”, té com a objectiu donar veu i espai a aquest col·lectiu oblidat mitjançant el recull i la difusió de les seves narratives, fent ús d'eines feministes, participatives i qualitatives com les produccions narratives. Així doncs, la present intervenció pretén visibilitzar les històries de 10 dones cis-lesbianes nascudes abans o durant l'any 1960 i crescudes a l'Estat Espanyol, mostrant-les a un cicle d'exposicions artístiques, i mantenint la seva continuïtat en el temps mitjançant la creació d'un llibre que les recopilï. El projecte prioritza en tot moment el procés de desenvolupament, el benestar psicològic i el poder de decisió de les participants, proporcionant espais de cura i reflexió i fent-les partícips de la intervenció. Amb el desenvolupament d'aquesta, s'espera obrir camins a possibles línies d'intervenció i al reconeixement històric, social i polític del col·lectiu.

Paraules clau: Dones lesbianes grans, memòria històrica, exposició artística, invisibilització, produccions narratives, intervenció psicosocial.

Abstract

The elder lesbian community in the Spanish State remains highly invisible within most of social and political discourses, including those of the LGTBI+ and feminist movements. This systematic invisibilization dates back decades and is shaped by repressive and violent historical moments, including the Civil War, the post-war era, and the Franco regime. As a result, this community lacks historical recognition and is excluded from hegemonic heterosexual narratives of gender and femininity. This intervention, titled “Narrating to exist, Lesbian Memories from Old Age”, aims to give voice and space to this forgotten community through the collection and public exposure of their narratives, using feminist, participative and qualitative tools such as narrative productions. The present intervention seeks to bring visibility to the stories of ten cisgender lesbian women born before or during the year 1960 and raised in the Spanish State, showcasing their narratives through a cycle of artistic exhibitions and ensuring their continuity over time by publishing a book that compiles them. The project prioritizes, at all times, the development process, the psychological well-being and the decision-making power of the participants, providing spaces for care and reflection and actively involving them throughout the intervention process. Through this work, the project seeks to pave the way for new lines of intervention and for the historical, social and political recognition of the community.

Key words. Elder lesbians, historical memory, artistic display, invisibilization, narrative productions, psychosocial intervention.

Índex

1. Introducció	1
1.1. Problematització i marc contextual	2
1.2. L'art com a eina memorística	5
1.3. Revisió d'intervencions anteriors	6
2. Anàlisi de necessitats	8
3. Objectius	14
4. Disseny de la intervenció	15
4.1. Població diana.....	15
4.2. Metodologia.....	15
4.3. Desenvolupament de la intervenció	18
4.4. Desenvolupament de les activitats	20
4.5. Sistema d'avaluació	25
4.5.1. Avaluació inicial	25
4.5.2. Avaluació de procés	25
4.5.3. Avaluació de resultats	26
4.6. Recursos humans i materials necessaris	26
4.6.1. Recursos humans	26
4.6.2. Recursos materials	28
4.7. Pressupost.....	28
4.8. Cronograma	29
5. Conclusions	31
6. Referències	33
7. Annex.....	41
7.1. Annex 1. Plànol de l'espai polivalent de la Fundació Enllaç	41
7.2. Annex 2. Plànol provisional de la disposició de l'exposició a l'espai polivalent de la Fundació Enllaç	41
7.3. Annex 3. Pòster promocional provisional de les exposicions artístiques.....	42
7.4. Annex 4. Pòster promocional provisional de la presentació del llibre	43
7.5. Annex 5. Resum del sistema d'avaluació inicial, de procés i de resultats.....	44
7.6. Annex 6. Qüestionari pre-intervenció	45
7.7. Annex 7. Rúbrica d'observació	46
7.8. Annex 8. Qüestionari post-intervenció.....	47
7.9. Annex 9. Qüestionari de valoració de les produccions narratives	48
7.10. Annex 10. Qüestionari de satisfacció per al públic	49
7.11. Annex 11. Cronograma de les sessions d'intervenció	50

1. Introducció

En els últims anys, l'Estat Espanyol ha aplicat avenços significatius en relació a la protecció i la promoció dels drets de la comunitat LGTBI+, incloent canvis socials i legislatius com seria l'aprovació de la *Llei 4/2023, de 28 de febrer, per a la igualtat real i efectiva de les persones trans i per a la garantia dels drets LGTBI* o la *Llei 15/2022, de 12 de juliol, integral per a la igualtat de tracte i la no discriminació*. Tot i això, diversos estudis i informes afirmen que l'LGTBIfòbia segueix vigent en tots els àmbits vitals, incloent l'àmbit laboral, social, educatiu, legislatiu, entre d'altres. (Identidad y diversidad, 2017; López, 2018; Giménez, 2019; Pichardo, 2019; Fernández-Oruña et al., 2020; Mendos et al., 2020).

En aquesta línia, és primordial preguntar-nos d'on venim i com va viure la comunitat LGTBI+ moments històrics dotats de repressió i discriminació. La guerra civil, la post-guerra i el franquisme van ser períodes on predominaven aquestes, sancionant l'homosexualitat i considerant-la un delictes contra l'honestetat i l'escàndol públic (Platero, 2009). En el cas de les lesbianes, aquesta repressió ha quedat molt invisibilitzada, ja que la figura femenina ha estat adoctrinada per a l'acceptació voluntària de la subordinació i del silenci (Pérez-Sánchez, 2004). La història de l'Estat Espanyol mostra com les dones lesbianes van ser víctimes d'una repressió de caràcter ideològic durant el franquisme, articulat mitjançant la família, la religió, la cultura, l'educació i els sistemes de comunicació (Jurado Marín, 2014; Platero Méndez, 2009). Aquesta les va condemnar a l'invisibilitat, el silenci i la clandestinitat, els quals segueixen influint a dia d'avui en l'experiència lèsbica de les dones nascudes en aquest període històric i en el reconeixement social d'aquest col·lectiu.

Aquesta invisibilitat disminueix la possibilitat de reconèixer les seves històries, dificultant l'existència de memòria històrica d'aquest col·lectiu i condemnant la percepció social d'aquest. Arfuch (2014), Becerra-Mora (2015) i Velasco (2017) parlen del paper social de la memòria, la qual és una via per a la justícia i la defensa dels drets humans, utilitzada com a resposta per part de les víctimes i supervivents de poders hegemònics que pretenen esborrar el passat d'aquests mitjançant històries oficials.

D'aquesta manera, aquesta intervenció titulada "Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa", pretén donar veu i visibilitzar les històries de totes aquelles dones que van ser silenciades durant el franquisme mitjançant el recull i la difusió d'aquestes. A més, aquesta difusió permetrà que la població general les reconegui i es sensibilitzi en relació a la lesbofòbia existent a l'Estat Espanyol. La intervenció que he dissenyat s'emmarca en el context de les pràctiques curriculars que he cursat a l'Observatori Contra l'LGTBIfòbia, espai dedicat a lluitar contra LGTBIofòbia al territori català, i segueix la metodologia utilitzada a aquest per a visibilitzar les violències envers el col·lectiu, les produccions narratives.

A continuació, contextualitzaré teòricament la intervenció, faré una revisió de projectes precedents a aquesta, en presentaré els objectius i detallaré tots els aspectes d'aquesta, incloent la població a la que està adreçada, la metodologia escollida, el desenvolupament, el mètode d'avaluació i el pressupost i cronograma provisionals.

1.1. Problematització i marc contextual

Ser una dona gran i lesbiana conforma tres eixos d'opressió fonamentals: el gènere, l'orientació sexual i l'edat. La categorització social d'aquestes característiques suposa, tal i com afirmen Canetto (2001) i Rodríguez (2002) “un sistema de classificació que determina la posició d'una persona a l'escena social i pública, subministrant informació en termes de poder, estatus i accés als recursos” (p. 37).

Des d'una perspectiva feminista, Simone de Beauvoir (1970) explora la significació de la vellesa des d'una visió anticapitalista d'una forma pionera, des de la qual explica com el sistema capitalista margina i estigmatitza sistemàticament a les persones grans al trobar-se en una etapa vital passiva, la qual no és productiva i implica la desaparició del seu valor social. A més, el cas de les dones constitueix una doble opressió de nou, al deixar de ser productives a nivell reproductiu i creuar la línia de la no-utilitat reproductiva, i al deixar de ser percebudes com a objecte de desig i no complir la seva funció sexual.

Basant-nos en el concepte d'interseccionalitat de Crenshaw (1989), les diferents formes d'opressió no operen de manera separada, interactuen entre elles i construeixen experiències d'exclusió i desigualtat amb una configuració específica, generant la necessitat d'analitzar el funcionament d'aquesta com a sistema estructurat i no com una suma. Així doncs, seguint aquesta perspectiva, la qualitat de vida de la població de les dones cis-lesbianes majors de 65 anys es veurà afectada per dinàmiques socials masclistes, lesbòfobes i edatistes. Aquesta triple marginalització és batejada per Jane Traies (2016) com “Triangle de les Bermudes”. Tot i això, altres característiques com l'ètnia, l'estatus socioeconòmic, el grau d'alfabetització o la mobilitat física, també podran afectar a la vida d'aquestes dones, formant nous eixos d'opressió que interactuaran com un sistema. Així doncs, assumirem el gènere, l'edat i l'orientació sexual com a eixos presents en tots els membres d'aquest col·lectiu. Entendre les conseqüències i les implicacions d'aquestes opressions és clau per a configurar intervencions psicosocials efectives.

Respecte a la qüestió del **gènere**, tot i trobar-nos a un segle on els pensaments feministes s'enforteixen cada vegada més (Hambur, 2019) i, tot i estar deixant enrere algunes concepcions tradicionalment arrelades com la percepció de la dona com a dòcil i dependent de l'home (Castillo-Mayén i Montes Berges, 2014), cal tenir en compte certes evidències de les conseqüències negatives del masclisme en l'actualitat. A més de l'evident representació de les dones com a objectes sexuals que es fa als mitjans de comunicació (Ward, 2016), autores com Alcañiz (2015), observen diferències de gènere com un sou inferior o una major taxa de desocupació femenina.

Un altre factor a tenir en consideració és la violència institucional, la qual fa referència a tota atenció revictimitzant i estigmatitzant que reben les dones per part de l'administració pública, i aquestes, influïdes per estereotips, donen peu a actuacions discriminatòries com, per exemple, la culpabilització de les víctimes de delictes de violència de gènere (Bodelón, 2015). Estem parlant doncs, de vulneracions de drets de les que l'Estat en pot ser directament l'autor, tant per acció com per omissió, o de les quals en pot ser responsable (Dobash i Dobash, 1992, 174-214; citats a Bodelón, 2015)

Michel Foucault (1975), entén el poder com un sistema productiu que genera discursos, identitats i realitats, no només com una força repressiva. D'aquesta manera, aquest actua generant categories de subjectes com seria "la dona" mitjançant institucions socials, jurídiques i culturals. Seguint aquesta base, el subjecte "dona" es crea i regula en base a discursos que exclouen aquelles que no s'ajusten a les expectatives cisheteropatriarcal i als canons hegemònics dominants.

Com a conseqüència, Judith Butler (1990), realitza una crítica a la concepció tradicional del gènere, introduint el concepte de performativitat de gènere. Aquest es refereix al gènere com al resultat d'una sèrie d'actes repetitius que acaben naturalitzant una identitat que és purament construïda. En aquesta línia, Butler destaca la tendència del feminisme hegemònic a considerar "dona" a un perfil normatiu, exclouent altres realitats i identitats. D'aquesta manera, les dones grans lesbianes configurarien un perfil no normatiu, exclòs del model hegemònic de dona i de la narrativa feminista dominant, considerant-les una població oculta i condicionant la seva manca de representació tant en l'àmbit acadèmic com en la cultura popular (Traies, 2016).

Pel que fa al segon eix d'opressió mencionat, la discriminació per **orientació sexual**, és necessari introduir el concepte de lesbofòbia, definida pel DIEC (2024) com l'avversió envers el lesbianisme o les lesbianes, sovint manifestada amb una actitud discriminatòria. Adrienne Rich (1980, 1996), manifesta l'existència d'una imposició heterosexual per part de la societat com a norma obligatòria, la qual actua com una forma de violència estructural i desmenteix i silencia la realitat i l'existència lèsbica. En aquesta línia, la violència esmentada esborra de la memòria i de la història a aquest col·lectiu, actuant com una estratègia de control i exclouent-lo dels relats culturals i polítics dominants. En base a la seva concepció d'heterosexualitat obligatòria, Rich implementa el concepte de *continuum* lèsbic, el qual fa referència a una manera d'estendre l'afirmació de l'existència lèsbica com a subjecte polític i com a classe històrica que crea el seu propi significat, el qual inclou totes les formes d'identificació, d'afecte i de col·laboració entre dones, recuperant el potencial polític de les relacions entre aquestes. Aquest control heterosexual com a norma, no només actua socialment, sinó que també genera una pressió sistemàtica a les pròpies dones lesbianes per a rebutjar, negar o ocultar la seva sexualitat, el que s'anomena lesfobòbia interioritzada (Alcaide, 2017).

Monique Wittig (1992) considera l'heterosexualitat com una institució política dins del sistema patriarcal, i contempla l'existència lesbiana com un acte de resistència a aquesta institució. Seguint aquesta base ideològica, ens parla de la tendència a la universalitat, la qual té com a conseqüència l'incapacitat per part del pensament heterosexual de concebre una cultura i una societat en que l'heterosexualitat no ordeni totes les relacions humanes i la producció de conceptes, dotant al lesbianisme i a l'homosexualitat de la impossibilitat de ser pensades i enunciadess, tot i la seva existència. Així doncs, la societat heterosexual es basa en la necessitat d'existència de l' "altre", diferent en tots els nivells i dominat i controlat per la norma.

L'any 2023, Bárbara Ramajo introdueix el concepte del fantasma lèsbic, el qual és una metàfora de l'invisibilització de les lesbianes en la societat contemporània. Aquest, fa referència a l'esborrament i silenciament sistemàtic que experimenten les dones lesbianes, referint-se a aquestes com a subjectes espectrals i representant la seva presència absent. En aquesta línia, Ramajo (2017) parla de les violències fantasmess, les quals son violències implícites que no es perceben com a tals degut a la seva falta de materialització i a que operen de manera indetectable, però que tenen un impacte en la vida de les lesbianes. A més, al fer ús d'aquesta mirada espectral, Ramajo parla de la possibilitat de reconèixer com a vàlides les experiències de lesbianes que han estat històrica i sistemàticament silenciades, tot i no haver estat documentades, fent al·lusió tant a les absències com a les presències d'aquestes.

Malauradament, existeixen pocs estudis científics que analitzin la violència experimentada per les dones lesbianes, estudiant-se en major mesura de manera qualitativa i juntament amb l'anàlisi d'homofòbia envers homes gais, sent un fenomen força deixat de banda per la comunitat científica (Rojas i Mansilla, 2021). Tot i això, alguns d'aquests estudis (Ortiz y Granados, 2003; Betron i González, 2009; Katz-Wise i Hyde, 2012; Rodriguez et al., 2013, 2017) identifiquen l'existència de lesbofòbia en l'àmbit laboral, familiar, social, governamental i personal, mitjançant violència verbal, psicològica, física i institucional.

Per últim, i en relació al tercer eix d'opressió, trobem el factor de l'**edat**. Autors com Suelves i col·laboradors (2010), expressen les problemàtiques de salut que comporta aquest factor, com podrien ser les deficiències sensorials, l'augment de problemes cardiovasculars, entre d'altres. Des d'una perspectiva sistemàtica, Robert Butler (1969) defineix l'edadisme com un procés d'estereotips i discriminació sistemàtics contra les persones pel simple fet de ser grans. Parla doncs, del propi sistema social en que es desenvolupen les persones, el qual projecta des de la infància una imatge negativa de l'envelliment, associant-lo amb la decrepitud, la fragilitat, els problemes de salut, l'aïllament social i la dependència, aspectes que potencien la discriminació i la segregació d'aquest col·lectiu (Bengtson, Burgess y Parrott 1997; Riley y Riley 2000; Cole et al. 1993; citats a Medina, 2018).

Barbara MacDonald i Cynthia Rich (1983), sostenen com l'edatisme afecta especialment a les dones, les quals son sovint invisibilitzades en base als ideals hegemònics de la societat cisheteropatriarcal actual. Aquestes manifesten que les dones grans es redueixen a rols de cuidadores o a figures maternes, de manera que es nega la seva agència i individualitat. En aquesta línia, les autores també exposen la problemàtica de la separació generacional, el sistema promou l'aïllament i marginalització del col·lectiu de dones grans, els quals es produeixen també en el propi moviment feminista, impeding l'existència de solidaritat intergeneracional. A més, sostenen que les dones grans lesbianes experimenten una major invisibilització sistemàtica degut a la percepció d'aquestes com a incòmodes o innecessàries, on se les esborra dels discursos dominants del feminisme actual i del propi moviment LGTBI+, i manifesten que la seva identitat de dona lesbiana i vella és en si mateix un acte de resistència i de desafiament a la feminitat convencional. En relació a la comunitat LGTBIQ+, Barbara Marshall (2017) parla de la representació de l'envelliment exitós, la qual es basa completament en representacions heterosexuales normatives, exclouent així les orientacions sexuals i identitats no hegemòniques.

1.2. L'art com a eina memorística

En base a la contextualització teòrica que he presentat, un altre aspecte a destacar és la importància de la creació de coneixement i de contingut que referencii les històries d'aquest col·lectiu invisibilitzat, del qual, tal i com hem pogut observar, hi ha molt poca documentació. Aquest buit de coneixement i de saber en relació a col·lectius dissidents, i l'expulsió d'aquesta dissidència dels relats hegemònics de gènere i de feminitat, no és un buit casual, constitueix una conseqüència directa de la construcció del coneixement mitjançant les bases del sistema productiu del poder (Foucault, 1975).

La memòria històrica fa referència a records i experiències que comparteix una comunitat i que són transmesos de generació en generació (Acosta, 2019). A partir d'aquests elements es construeix la identitat cultural, al proporcionar un marc de referència que genera sentit de pertinença i uneix individus (Valverde et al., 2024). L'oblit intencional de les dones lesbianes constitueix una acció política premeditada, mitjançant la qual el patriarcat pretén perpetuar el model hegemònic heterosexual basat en la concepció del cos femení únicament com a objecte de desig masculí (Palevi, 2017). Autores com Traies (2016), destaquen la importància de recollir i visibilitzar les narratives d'aquest col·lectiu, fent ús d'aquesta eina com a forma de resistència política i cultural. D'aquesta manera, per a abordar aquesta problemàtica es farà ús de la tècnica de produccions narratives, la qual s'explica des d'una perspectiva feminista interseccional a l'apartat 4.2 d'aquest document.

Seguint la línia de la intervenció, és important destacar el paper que juga l'art, en totes les seves formes, en la construcció, preservació i reinterpretació de la memòria col·lectiva i dels relats històrics. L'art i la història s'entrellacen entre sí, permetent que aquest primer sigui un reflex del context històric del que parla, un vehicle per a preservar aquesta història i una eina que permet interpretar-la (Retna et al., 2023).

Les obres artístiques fan possible immortalitzar esdeveniments històrics i assegurar la seva permanència en el temps i l'accessibilitat de futures generacions, permetent que l'art actuï com a memòria col·lectiva i preservi el significat d'aquests esdeveniments (Honour i Fleming, 2002).

Per altra banda, l'art constitueix una eina que ofereix interpretacions i perspectives alternatives en relació a esdeveniments històrics. Aquest instrument permet desafiar narratives històriques hegemòniques i presentar-ne d'alternatives, qüestionant les ideologies dominants i donant veu a col·lectius silenciats i a històries no contades. Mitjançant aquest desafiament ideològic, la població podrà reinterpretar i reimaginar esdeveniments històrics, fomentant el pensament crític (Irving, 2019). A més, l'art està dotat d'una habilitat única d'evocar emocions i fomentar l'empatia envers col·lectius o individus víctimes d'esdeveniments històrics concrets, fomentant la consideració de múltiples perspectives (Retna et al., 2023).

Algunes formes d'art rellevants per a aquesta intervenció inclouen la fotografia, la qual permet capturar esdeveniments històrics amb gran detall, oferint un record visual de moments importants. També les memòries i autobiografies, les quals ofereixen reflexions personals en relació a esdeveniments significatius i a l'impacte que tenen en la vida de l'individu, normalment oferint una visió de realitats en diferents períodes històrics (Retna et al., 2023).

1.3. Revisió d'intervencions anteriors

Per a orientar el projecte, he fet una recerca d'intervencions i iniciatives precedents orientades a la població de dones cis-lesbianes majors de 65 anys al territori espanyol i català. Així, podrem observar quines pràctiques s'han implementat pel que fa a la preservació de la memòria històrica d'aquest col·lectiu i de quina manera, facilitant el disseny de la intervenció.

Pel que fa al territori espanyol, una iniciativa dedicada exclusivament a la preservació de la memòria històrica LGTBI és la "Red Memorialista LGTBI". Aquesta constitueix una xarxa informal que pretén coordinar accions en matèria de memòria històrica LGTBI+, sensibilitzar i impulsar programes i projectes de recuperació de la memòria d'aquest col·lectiu mitjançant institucions públiques i privades, acordar i consensuar protocols d'intervenció en la recuperació d'aquesta memòria, i promoure la participació de persones expertes i investigadores per a impulsar les línies d'investigació quant a la recuperació de la memòria històrica i democràtica del col·lectiu LGTBI+. Aquesta iniciativa està treballant en el desenvolupament col·laboratiu d'iniciatives i línies d'intervenció orientades a la recuperació d'aquesta memòria (Red Memorialista, s.f.).

Pel que fa a la preservació de la memòria històrica exclusivament de dones lesbianes i en sintonia amb la intervenció que detallaré a continuació, l'associació Lambda de València va configurar una exposició virtual per al Dia de la visibilitat lèsbica anomenada “VisibLES: Memòria, reconeixement i visibilitat lèsbica”, la qual va consistir en un recorregut per fotografies i testimonis de 18 dones que han estat compromeses de forma activa amb la lluita pels drets de les dones lesbianes els darrers 20 anys (Col·lectiu Lambda, 2020)

Per altra banda i basant-me en la recerca d'intervencions que he realitzat, considero important destacar la feina de fundacions LGTBI+ ubicades tant al territori espanyol com al territori català, les quals han configurat la gran majoria d'iniciatives d'aquesta tipologia. La “Fundación 26 de Diciembre”, entitat sense ànim de lucre ubicada a Madrid, ha implementat iniciatives com la trobada anual “Encuentro de Investigación, Memoria y Experiencias LGTBI+”, un espai on es permet compartir experiències i coneixements en relació a les persones grans LGTBI+, o la publicació del manual “Aprende a Comprenderme. Manual de buenas prácticas en la atención a las personas mayores LGTBI+”, on s'aborda el context històric de la realitat de les persones grans LGTBI+ (Fundación 26 de Diciembre, s.f.)

Una altra entitat que ha implementat iniciatives d'aquesta tipologia és el “Casal Lambda”, ubicat a Barcelona. Aquest va posar en marxa l'any 2023 el projecte “Podcast Lambda. Memòries LGTBI”, un espai de ràdio dirigit a visibilitzar la memòria històrica LGTBI+ a través de la realització d'entrevistes a figures d'interès del col·lectiu (Casal Lambda, s.f.). En segona instància, una entitat rellevant és la “Fundació Enllaç”^[1], la qual s'adreça exclusivament a persones grans LGTBI+ i aborda una gran quantitat de necessitats del col·lectiu, incloent la necessitat de preservació de la memòria històrica. La fundació ha participat en l'elaboració de documents de recollida de testimonis LGTBI+ durant el franquisme, com seria “50+ LGTB Relats de Vida. Persones grans lesbianes, gais, trans i bisexuals a la ciutat de Barcelona” (Quiroga, Mesquida i Boixadós, 2016).

Un altre projecte d'aquesta tipologia i ubicat a la ciutat de Barcelona son les Rutes LGTBI, les quals recorren llocs significatius per a la història de les persones LGTBI a Barcelona. Aquestes cada vegada en son més i amb una major diversitat de localitzacions, incloent “Barcelona Rebelde” del Centre LGTBI i la “Ruta LGTBI” de Carme Pollina i Thais Morales (Canet, 2022)

^[1] La Fundació Enllaç és una fundació compromesa amb la defensa de la dignitat de les persones LGTBI+, especialment aquelles d'edat avançada o dependents. Es va crear l'any 2008 amb la missió de donar suport a les persones LGTBI, familiars i amistats, que es trobin en situació de vulnerabilitat, dependència o incapacitació. La fundació ofereix serveis d'atenció personal, tant acollida com acompanyament; recursos per a persones LGTBI, incloent facilitats pel que fa a la salut, convivència, economia personal i perspectiva de futur; i formacions, tant per a professionals com per a la població general (Fundació Enllaç, s.f.)

Per últim, considero important destacar altres projectes de memòria LGTBI+ a l'Estat Espanyol com serien les novel·les gràfiques “Que no se olvide, Seis historias LGTBIQ+ desde el franquismo hasta hoy” (Velasco, 2023) i “Darrere les persianes. Breu història de les lesbianes a Barcelona” (Franc i Navarro, 2024), els documentals “La generació silenciosa” de TV3 (Navarro-Beltran, 2020) i “Lesv(i)sibles” (Ajuntament de Zalla, 2023), i l'obra teatral “Una llum tímida” (Alonso, 2020).

2. Anàlisi de necessitats

Per a realitzar un anàlisi exhaustiu de les necessitats del col·lectiu de dones cis-lesbianes majors de 65 anys he fet una revisió de la literatura existent. És important destacar que la gran majoria d'estudis enfocats a persones grans LGTBI+ estan limitats pel gènere, incloent en la seva majoria a homes gais i mostrant una absència d'exclusivitat lèsbica en la mostra (McDougall, 1994; Cook-Daniels, 1997; Knauer, 2016; Luis-González i Aguilera-Ávila, 2019), i per l'edat, preassumint que els processos psicològics d'autodescobriment de la identitat i de la sexualitat seran similars entre dones joves i dones grans (Bell i Weinberg, 1978; Cass, 1984; Coleman, 1981-1982; citats a Fullmer, Shenk i Eastlant, 2008). Així doncs, gran part de l'anàlisi de necessitats es basarà en els testimonis de persones del col·lectiu d'interès.

Un aspecte que posa focus en les dones grans, és la feminització de l'envelliment (De Lemus i Expósito, 2005), la qual reflexa un major percentatge de dones versus homes majors de 60-65 anys, augmentant la diferència al sobrepassar els 75 anys d'edat. Així doncs, aquesta feminització és deguda a una major longevitat de la població femenina, concretament de 5,5 anys a Espanya, però que pot arribar fins als 9,9 anys, com a Lituània (INE, 2021). Aquesta feminització i longevitat posa de manifest la importància d'indagar en les necessitats del col·lectiu de dones grans en un món masculinitzat a totes les edats, ètnies, classes i orientacions sexuals.

A continuació, presentaré una sèrie de necessitats que he configurat a partir de l'anàlisi de testimonis reals de dones cis-lesbianes majors de 65 anys. Per a il·lustrar cada necessitat he inclòs una sèrie de cites textuais, les quals reflecteixen les principals inquietuds que manifesten tenir les membres d'aquest col·lectiu. A més, he considerat oportú complementar les necessitats identificades amb suport bibliogràfic, per a dotar-les d'una base fonamentada. Per a realitzar aquest anàlisi m'he basat en els següents recursos:

- **Entrevista a la Paulina Blanco (75 anys).** Aquesta entrevista es va realitzar en context d'un treball que vaig elaborar per a l'assignatura d'Intervenció psicosocial en el món actual del Màster en Intervenció Psicosocial de la Universitat de Barcelona ^[2]. Aquest està orientat a la configuració d'una intervenció adreçada a la població de dones cis-lesbianes majors de 60 anys. L'entrevista a la Paulina Blanco va formar part del procés d'anàlisi de necessitats del col·lectiu d'interès, vam decidir entrevistar-la perquè forma part de la població diana, pel seu recorregut d'activisme i per la seva posició com a representant de la Fundació Enllaç al Consell Nacional LGTBI de la Generalitat de Catalunya i al Consell Municipal LGTBI a l'Ajuntament de Barcelona.
- **Casos extrets del document +50 LGTB Relats de Vida. Persones Grans Lesbianes, Gais, Trans i Bisexuals a la Ciutat de Barcelona (Quiroga, Mesquida i Boixadós, 2016).** Aquest document està compostat per testimonis escrits i per al correcte anàlisi de necessitats de la població d'interès he seleccionat només aquells casos que fan referència a persones que s'ajusten a l'edat, l'identitat i la sexualitat a les que es dirigeix la intervenció. A més, remarcar que les edats dels casos inclosos han estat adaptades al moment temporal actual (2025).
- **Testimonis extrets del documental La Generació Silenciosa de TV3 (Navarro-Beltran, 2020).** En aquest cas, el format documental del recurs permet posar cara a les històries que es narren. Per a l'anàlisi dels casos he seguit la línia explicada al punt anterior, he filtrat els casos que s'adeqüen a la mostra i he adaptat les edats al moment temporal actual (2025). Al tractar-se d'un documental, he optat per citar les històries i experiències rellevants per a l'anàlisi de les necessitats d'aquest col·lectiu.

A continuació es detallen les necessitats del col·lectiu de cis-lesbianes majors de 65 anys que he extret a partir dels recursos esmentats:

- **Reforçament de la seguretat envers el futur.** Algunes de les testimonis mencionen una sensació de desamparament, dubtant del que els hi depararà el futur quan no puguin cuidar d'elles mateixes. Només el 17,7% de les persones LGTBI+ té o ha tingut fills/es, tendint a buscar una xarxa de suport en amics (90,5% dels casos), altres familiars (77,8% dels casos), veïns (75,7% dels casos), entre d'altres (Universitat de Barcelona, 2015; citat a Mesquida, Quiroga i Boixadós, 2017), resultant en una falta de suport familiar immediat (Frederiksen-Goldsen et al., 2013; citat a Wilkens, 2015). A més, les testimonis no consideren que les residències per a gent gran estiguin adaptades a la comunitat LGTBI+, tement haver de tornar a amagar la seva identitat per a evitar agressions i mostrant preferències per espais i comunitats LGTBI+ (Almvg, 1982):

^[2] "Projecte LesVeus: Proposta d'intervenció amb dones cis-lesbianes majors de 60 anys a Barcelona". Elaborat per Georgina Polo, Ivette Rafart, Paula Fernández, Ana Reija i Mireia Riu.

¿Yo ahora tengo que volver al armario? ¿O alguien me asegura a mí que yo mañana tengo que ir a una residencia o centro de día y voy a tener las puertas abiertas y va a ser un espacio libre de homofobia?

Paulina Blanco (La Generació Silenciosa, 2020)

- **Creació de referents lèsbics.** La manca de referents de dones cis-lesbianes majors de 65 és un aspecte que preocupa al col·lectiu. No només fan referència a l'actualitat, sinó que manifesten les dificultats de créixer sense referents lèsbics i les conseqüències que això ha tingut pel seu procés d'autoconeixement i de descobriment identitari.

Jo en aquella època no tenia ni idea del que significava ser lesbiana. No existia ni internet, no existia cap font d'informació. (...) Falten coses per fer per la visibilitat de les lesbianes. Ara comencem a existir, però bàsicament el problema és que falten referents. Així com els homes gais tenen referents múltiples. Nosaltres en tenim molt pocs.

Maria (La Generació Silenciosa, 2020)

En aquest moment ja érem amigues con "semiroce", ja ens agradàvem. El nom de lesbianes no sabiem que existís.

Fernanda (La Generació Silenciosa, 2020)

- **Reconeixement i disminució de la lesbofòbia interioritzada.** Enllaçant amb el punt anterior, els casos analitzats mostren una clara presència de lesbofòbia internalitzada dins del col·lectiu, la qual és el resultat d'un desenvolupament identitari dins d'un marc històric-social-polític homòfob, en el qual la seva existència es considerava una potencial amenaça social (Platero, 2009). Aquesta repressió i estigmatització ha arrelat conceptes i pensaments lesbòfobs que segueixen interioritzats en la psique de les lesbianes crescudes en aquest context. Com a problemàtica, l'homofòbia internalitzada porta en molts casos a un menor grau d'apertura social pel que fa a l'orientació sexual i es correlaciona negativament amb la sensació de pertinença dins de la comunitat LGTBI+, a més, es correlaciona positivament amb simptomatologia depressiva (Herek et al., 1997).

A la primavera del 71, jo em passava el dia llegint. (...) N'hi va a haver un que es deia Enigma de la Sexualitat, vaig estalviar durant mesos per a poder-lo comprar (...). Recordo com vaig córrer amb aquest tresor sota el braç per a fullejar aquelles pàgines que havien d'ajudar-me a entendre el que em passava. Ara em venen al cap aquelles paraules: "bestialisme", "aberració", "contra natura".

Nieves (50+ LGTB Relats de Vida)

Si algú m'hagués preguntat a l'any 72 "Tú te casarás?" Jo pensava estás loco o estás loca, de ninguna manera, jamás.

Paulina (Entrevista, 2024)

- **Recopilació i difusió de memòria històrica lèsbica.** S'observa sistemàticament com la història de les dones sempre queda en l'oblit, caracteritzant-la d'una invisibilitat històrica (Navas, 2012; citat a Palevi, 2017). En el cas de les dones lesbianes, l'opressió és doble, hi ha un oblit intencional que constitueix una acció política premeditada, la qual pretén perpetuar un model hegemònic i de família nuclear, on els cossos de les dones només tenen funció reproductiva i estan orientats exclusivament al desig masculí (Palevi, 2017). És important reconèixer la història de la comunitat lèsbica per a observar el recorregut històric, social i polític que ha hagut, i per a visibilitzar la memòria i l'existència d'aquesta, impedit que quedi en l'oblit.

Hem anat a cinemes lèsbics i veus el cinema ple de jovenetes i penses: "Tant de bo no hagin de viure aquestes contradiccions tan fortes".

Mercè (La Generació Silenciosa, 2020)

Si no expliquem això, sembla que no hagi passat res. Sembla que tota la vida hagi estat com és ara i no és veritat.

Paulina (Entrevista, 2024)

- **Creació d'espais de trobada.** En les persones grans, independentment de la seva orientació sexual, la soledat és una problemàtica vigent, una de cada dues persones per sobre dels 60 anys està en risc d'aïllament social (Fakoya et al., 2020; citat a INFOCOP, 2013). La soledat en dones grans es pot explicar per parts iguals per la disminució d'energia i mobilitat i per l'aïllament social que caracteritza aquesta població (Gabbay i Wahler, 2016). Per a la gran majoria de les dones d'aquest col·lectiu la comunitat i xarxa de suport és molt important, i la creació de comunitats i espais de trobada és una de les maneres en que els membres de la comunitat LGTBI+ han lidiat amb l'aïllament i la soledat. Per les lesbianes, els grups de suport es consideren una oportunitat per a conèixer persones dins d'un espai segur on es pot ser una mateixa, incloent-hi funcions pràctiques, com l'obtenció de suport, i funcions emocionals, com el sentiment de pertinença (Wilkens, 2015; Tomaka et al., 2006; Almvig, 1982)

Miro al meu voltant i veig moltes persones grans com jo que no han sabut dir qui eren i em sento menys sola, i penso que per a tots nosaltres ja vindran millors moments.

Neus (+50 LGTBI Relats de vida)

Veure tantes dones que ballaven, es reien, es besaven, es miraven, es seduïen, i tanta varietat de dones amb tanta naturalitat. Va ser un impacte molt gran perquè era una cosa inimaginable per a mi.

Isabel (La Generació Silenciosa, 2020)

Podies fer alguna amiga i podies trobar-te més o menys amb la mateixa gent, que això era molt complicat fora d'això.

Mercè (La Generació Silenciosa, 2020)

- **Visibilització del col·lectiu lèsbic.** El col·lectiu va créixer en un moment històric fonamentalment homòfob i masclista on s'imposava el silenci i la subordinació femenina, era impensable per a la gran majoria de dones lesbianes viure la vida que volien, i era molt habitual amagar la seva realitat i els seus desitjos. Algunes dones manifesten recuperar-se d'aquest silenci en conseqüència als canvis socials i polítics, però troben complicat alçar la veu i parlar de la seva història.

No podíamos hablar en casa, no podíamos hablar con las amistades. No podíamos hablar. No podíamos hablar. No podíamos hablar. Habíamos aprendido desde niñas a callar.

Vint anys enrere, si vosaltres m'haguéssiu demanat de fer una entrevista jo us hauria dit que no, perquè tenia por. Perquè la por l'arroseguem desde bon començament i aquesta por ens ve de que no podem expressar-nos tal i com som. I som així.

Paulina (La Generación Silenciosa, 2020; Entrevista, 2024)

Quan van veure que ja no hi havia res a fer, la proposta va ser que em casés amb un bon home i que portés una doble vida. Els hi vaig contestar que no i que si m'enamorava d'alguna dona voldria viure amb ella.

Àngels (La Generació Silenciosa, 2020)

- **Compensació institucional.** Les dificultats legals, econòmiques, socials, polítiques i històriques que van afrontar les dones lesbianes al llarg de la guerra civil, la post-guerra i el franquisme han comportant la negació d'una gran quantitat de drets, els quals han generat conseqüències que s'evidencien en l'actualitat. Lleis com la *Ley 16/1960, de 4 de agosto, sobre peligrosidad y rehabilitación social*, que castigaven els actes homosexuals amb penes d'internament en centres de rehabilitació, la repressió catòlica i mèdica, l'il·legalitat del matrimoni homosexual i la manca de reconeixement dels drets de la comunitat LGTBI+ fins l'any 2005 (*Ley 13/2005, de 2 de julio de 2005, de modificación del Código Civil en materia*

de matrimonio) han condicionat la vida del col·lectiu de dones lesbianes (Platero, 2009). Gran quantitat d'aquestes, demanden que se les compensi per tot allò que se'ls va negar.

Portem 50 anys de parella i ara farà només 6 anys que ens hem casat.

Fernanada (La Generació Silenciosa, 2020).

No teníem drets, jo no podia justificar si ella estava malalta acompanyar-la a l'hospital, perquè quan anava (...) el primer que et demanen a l'administració "és vosté familiar?". No, jo sempre havia de dir que era una amiga, però una amiga no tenia cap dret. Llavors jo no podia decidir res respecte la seva vida, tractament o el que fos. (...) Durant tota la meua vida laboral, jo he pagat impostos, no se'm ha perdonat ni un euro. Sempre havia de fer la declaració d'hisenda etc. Les meves companyes la podien fer conjuntament amb el marit perquè els hi sortia més bé, en canvi nosaltres mai hem pogut fer la declaració conjunta per pagar menys impostos. (...) Nosaltres no teníem drets però pagàvem impostos i ara, quan puc, dic a les administracions, part d'aquests diners són nostres, ens corresponen i els haurien de posar per resoldre el nostre final. (...) Ens han perseguit, i ara és el moment de retornar i de demanar-nos perdó per tot allò que ens ha suposat dolor i malestar el rebuig de la societat, de les institucions, de les lleis, de les autoritats, de la medicina, de la església, etc.

Paulina (Entrevista, 2024)

- **Facilitació de contacte intergeneracional.** Un aspecte que plantegen algunes membres del col·lectiu és el contacte directe entre persones joves i persones grans amb l'objectiu d'un benefici mutu. Està demostrat que el contacte intergeneracional promou la qualitat de vida i el benestar subjectiu en edats avançades (Seeman, 1996; Dalgard i Häheim, 1998; Avlund, Damsgaard i Holstein, 1998; Liang et al., 1999, Zunzunegui, Fung i Otero, 2007; citats a Kirchengast i Haslinger, 2015). A més, aquest contacte i escolta activa entre joventut i edat avançada permet un intercanvi de coneixements que podrien ser beneficiosos pel moviment lèsbic.

Veig que hi ha hagut molts canvis hi ha nous plantejaments molt interessats (...). Intento mantenir una relació molt estreta amb la gent jove que tenim molt a aprendre d'ells i espero que ells de nosaltres també, que algo de camí tenim fet.

Isabel (La Generació Silenciosa, 2020)

La intervenció que presento a continuació pretén abordar la necessitat de preservació de la memòria històrica d'aquest col·lectiu, integrant la possible resposta a altres necessitats manifestades com la creació de referents lèsbics, la creació d'espais de trobada, la visibilització del col·lectiu lèsbic i la facilitació de contacte intergeneracional.

3. Objectius

La present proposta d'intervenció psicosocial es basa en el següent objectiu general:

Preservar la memòria històrica de dones cis-lesbianes majors de 65 anys residents a Barcelona, a través de la recopilació, producció i difusió de les seves narratives en espais artístics i literaris.

L'objectiu general presentat es descomposa en el següents objectius específics:

1. Emmarcar social, històrica i políticament el context de desenvolupament de les dones cis-lesbianes majors de 65 anys.
2. Recollir les experiències de dones cis-lesbianes majors de 65 anys i configurar-ne produccions narratives.
3. Exposar les produccions narratives elaborades juntament amb un suport visual i la seva contextualització social-històric-política, mitjançant una exposició artística participativa.
4. Proporcionar un espai de cura emocional per a les participants del projecte, prèvia i posteriorment a les exposicions artístiques i literàries.
5. Dotar de continuïtat temporal les històries recollides de dones cis-lesbianes majors de 65 anys mitjançant la recopilació i distribució d'aquestes.
6. Donar a conèixer a la població la història de les dones cis-lesbianes majors de 65 anys per a sensibilitzar sobre la lesbofòbia i prevenir-la.

4. Disseny de la intervenció

4.1. Població diana

La població a la que està orientada aquesta intervenció psicosocial fa referència a dones cis-lesbianes majors de 65 anys i residents a Barcelona, concretament aquelles nascudes abans o durant l'any 1960 a l'Estat Espanyol. L'objectiu al limitar el rang d'edat és posar el focus en un moment històric-social-polític concret, la guerra civil, la post-guerra i el franquisme, el qual determinarà el tipus de discriminacions i violències a les que haurà estat sotmesa la població diana. La repressió viscuda a l'Estat Espanyol durant la guerra civil, la post-guerra i el franquisme per part de la comunitat LGTBI+ és substancialment diferent a l'LGTBIfòbia de l'escenari actual, condicionant les experiències vitals de la mostra i, conseqüentment, influint en la manera en que viuen la seva sexualitat en l'actualitat.

Per altra banda, i en sintonia amb els objectius presentats, considerarem també a la població general com a receptora del contingut que es deriva de la intervenció. Aquesta serà la població a la que estarà dirigit el material narratiu, artístic i literari configurat, i a la que es pretindrà sensibilitzar en relació a la història de les dones cis-lesbianes majors de 65 anys. D'aquesta manera, la continuïtat temporal de la que pretenc dotar a la informació recollida durant la intervenció, permetrà a la població general conèixer, compartir, reflexionar i aprendre de la història d'aquest col·lectiu oblidat.

Per a accedir a la comunitat de dones cis-lesbianes majors de 65 anys a Barcelona pretenc realitzar un mostreig de bola de neu, al tractar-se d'un col·lectiu molt invisibilitzat. Primerament, contactaria amb entitats i associacions com la Fundació Enllaç, la Nostra Illa, Ca La Dona, el Casal Lambda i el Centre LGTBI, les quals es troben en contacte directe amb persones d'aquest col·lectiu, demanant que promocionessin la intervenció i animessin a les sòcies i afiliades a participar. De nou, al tractar-se d'una comunitat de difícil accés, presentaria personalment la proposta d'intervenció a les entitats i associacions on fos possible, mostrant proximitat com a valor del projecte i obrint canals de comunicació propers i accessibles. A més, aprofitant l'entrevista que vaig realitzar a la Paulina Blanco (2024), li proposaria participar al projecte com a dona cis-lesbiana major de 65 anys, convidant-la a contactar amb amigues, conegudes i companyes que podrien estar interessades en participar al projecte.

Pel que fa al contacte amb la població general, al no tenir criteris d'inclusió i estar dotada d'un fàcil accés, promocionaria la part de la intervenció que la ocupa mitjançant les xarxes socials, i la col·laboració d'entitats i associacions de Barri, Jove i de Gent gran. A l'apartat X es detalla aquest procés, ja que forma part de la difusió del projecte.

4.2. Metodologia

La intervenció que he dissenyat es desenvolupa a partir d'un enfocament qualitatiu i narratiu, emmarcant-se en un context feminista interseccional. Aquesta centra el seu objectiu en recuperar les

experiències de dones cis-lesbianes majors de 65 anys residents a Barcelona, convertint aquestes en relats que perdurin en el temps.

Considero primordial recalcar que no es pot separar l'enfocament qualitatiu i narratiu del marc feminista interseccional, ja que aquest tipus d'enfocaments són pròpiament feministes. Harding (1986) afirma des del feminisme crític que la investigació desenvolupada des d'una perspectiva neutral silencia aquelles realitats i formes de coneixement de col·lectius no hegemònics, proposant una mirada construïda des de l'acceptació de que tot coneixement és parcial, i plantejant un treball col·laboratiu i crític en que es valori apropar-se al coneixement mitjançant perspectives no normatives, les quals podran aportar una visió més complexa i completa de la realitat. Així doncs, tot allò científic ho considerarem polític i ideològic (Haraway, 1995; Narvaz i Koller, 2006; Burr, 2003). D'aquesta manera i seguint l'epistemologia feminista, entendrem que ens estarem posicionant automàticament per al canvi social quan establim una reconstrucció de significats i d'experiències, presents a discursos i narratives que desafien i desestabilitzin les bases de la desigualtat, denotant el caràcter polític del llenguatge en contextos d'intervenció (Beiras, Cantera i Casasanta, 2017). Així doncs, la intervenció que he dissenyat estarà dotada d'un posicionament polític feminista interseccional

En aquesta línia, la interseccionalitat que ens ocupa es basarà en l'assumpció de que les experiències de les participants es trobaran lligades als eixos de desigualtat que travessen les seves vides: sexisme, edatisme i lesbofòbia. Novament, posarem el focus en visibilitzar tots els discursos i experiències d'aquestes, donant un accés directe a les seves narracions particulars i permetent considerar als subjectes com a experts vivencials (Gargallo, 2008). A més, seguirem la proposta de Cubillos (2015) de mantenir un diàleg constant amb les participants, buscant acords metodològics que permetin donar veu a aquestes.

Al fer ús d'un enfocament qualitatiu, prioritzarem una comprensió profunda de l'experiència de les participants a partir de la seva pròpia perspectiva, permetent captar la complexitat i la subjectivitat que caracteritza les seves vivències (Denzin i Lincoln, 2011). En aquest cas, farem ús de la narrativa per a plasmar interaccions socials incrustades dins d'un context històric, cultural institucional i interpersonal, com seria la guerra civil, la post-guerra i el franquisme (Chase, 2005; citat a Denzin i Lincoln, 2011), valorant la pròpia narrativa com a font de significat en si mateixa, sense fragmentar les seves experiències.

En aquesta línia, he optat per usar la tècnica de produccions narratives com a metodologia central de la intervenció. A partir de l'experiència personal de la persona entrevistada realitzarem una reconstrucció de la seva vivència, en aquest cas de la seva experiència creixent com a dona lesbiana durant la guerra civil, la post-guerra i el franquisme. En aquesta tècnica, l'entrevistadora filtra els temes i aspectes del relats que considera rellevants pels objectius de la intervenció i n'elabora una narració, la qual es presenta a la participant per a que en faci una correcció o una ampliació, repetint aquest intercanvi

entrevistadora-participant fins que ambdues estiguin conformes amb la producció narrativa final (Balasch i Montenegro, 2003). Aquest recull narratiu i la seva posterior exposició, permetran desafiar el silenci històric al que han estat sotmeses i generar contingut històric que preservi la seva existència i les seves experiències.

Seguint amb la mateixa línia, farem ús d'una metodologia participativa on treballarem des d'un model horitzontal. Hi haurà una col·laboració de les participants amb l'equip durant totes les fases de la intervenció: configuració de les produccions narratives, configuració de l'exposició, participació com a testimonis vivents durant l'exposició, recopilació dels relats, entre d'altres. D'aquesta manera es pretén construir un procés d'intervenció social col·lectiu, autònom, respectuós i participatiu en que les participants formin part en la presa de decisions i la implementació del projecte (Abarca, 2016).

Tot i posicionar-nos en una horitzontalitat metodològica, és important que existeixi consciència de que aquest model mai serà purament horitzontal, entenent que l'autoritat del subjecte interventor no es desplaçarà ni descentrarà (Troncoso, Galaz i Álvarez, 2017). Així doncs, és primordial prendre consciència quant a les relacions de poder que travessen les produccions de coneixement, i en relació a la necessitat d'una mirada crítica per part de les interventores pel que fa a l'impacte inevitable d'aquestes en el procés d'intervenció (Gandarias, 2014; Schöngut i Pujal, 2014)

A més, proposo complementar els relats de les participants amb suports artístics i visuals (fotografies, objectes i gravacions d'àudio), oferint contingut que acompanyi les seves històries i que visibilitzi aspectes difícils d'expressar exclusivament per mitjà de llenguatge oral o escrit. Aquest tipus de recursos són elements que ajuden a il·lustrar idees i explicacions, i facilitaran que la història d'aquestes dones s'assenti a les ments dels individus que la llegeixin, permetent que la valorin i la transmetin a les generacions futures. El testimoni vivent d'aquestes dones està dotat d'una naturalesa efímera, i d'aquest sorgeix el suport material que ajudarà a reconstruir la seva història i la dotarà de continuïtat en el temps (Ramírez i Arreola, 2023)

Pel que fa a l'elecció de l'espai on es presentaran l'exposició artística i el llibre recopilatori, prioritzarem la creació d'un espai segur, de manera que, tot i que es pretén que el públic objectiu sigui la població general, s'escollirà un recinte amb recorregut LGTBI+ on primi la seguretat de la mostra i de col·lectius dissidents, independentment l'influència d'aquesta decisió influeix en la composició del públic objectiu.

Per últim, per a mantenir un canal de comunicació obert amb les participants i proporcionar un suport constant a aquestes al llarg de tot el procés d'intervenció, plantejarem aquest des d'una perspectiva de cura emocional. L'evocació de records dolorosos pot tenir grans riscos emocionals o físics, així doncs, serà important adreçar aquests durant totes les fases de la intervenció per a afavorir el benestar de les participants (Green, 1999; Capella, Jadhav i Moncrieff, 2019). A més, es respectarà el principi de

consentiment continu, en que les participants podran modificar, retirar o revisar les seves aportacions i el seu nivell d'implicació en la intervenció en qualsevol moment del procés.

4.3. Desenvolupament de la intervenció

En base a la invisibilització sistemàtica, històrica i social del col·lectiu de dones cis-lesbianes majors de 65 anys, he decidit titular la intervenció “Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa”. Aquest títol és una declaració política, narrar les vides d'aquestes dones és molt més que explicar-les, és reclamar la seva existència i el seu reconeixement en tots els àmbits. Amb aquestes narracions s'inscriuen dins la història i memòria col·lectives, fent ús de la seva pròpia veu, ocupant espai i deixant rastre. Les accions que proposo per a la conservació de la memòria històrica d'aquest col·lectiu són: una **exposició artística** i un **llibre recopilatori d'experiències**.

EXPOSICIÓ ARTÍSTICA

A través de la narrativa oral, l'art visual i la presència de testimonis vivents pretenc recuperar, visibilitzar i dignificar les històries d'aquestes dones. Proposo l'elaboració d'una exposició artística que permeti exposar les experiències vitals de 10 dones cislesbianes majors de 65 anys amb l'objectiu de preservar la memòria històrica d'aquest col·lectiu. Les experiències quedaran recollides mitjançant l'elaboració de produccions narratives de la història de vida de les participants, considerant-les locutores expertes i considerant ignorants conscients a les interventores, plasmant una narrativa textual que es considerarà una creació conjunta (Balasch i Montenegro, 2003)

Per altra banda, per a una millor comprensió, proposo generar un context social, històric i polític que acompanyi a les històries vitals dins de l'exposició artística, el qual es crearà a partir d'una revisió exhaustiva literària en relació a la comunitat lèsbica durant la guerra civil, la post-guerra i el franquisme, i a partir d'entrevistes amb sociòlogues, historiadores i politòlogues expertes en la comunitat lèsbica durant aquest període històric. Per a la configuració de l'exposició, serà convenient comptar amb la participació d'artistes expertes en exposicions de memòria històrica, per a que l'organització i distribució siguin les més òptimes possibles.

De cara a la il·lustració de les experiències recollides, suggereixo incloure a l'exposició suport visual, auditiu, material i testimonial. Proposo demanar a les participants imatges que il·lustrin la narrativa elaborada i alguns objectes que considerin rellevants i que estiguin disposades a exposar públicament. Per altra banda, considero pertinent acompanyar els relats i el suport visual i fotogràfic amb suport auditiu, incloent clips d'àudio de les gravacions de les entrevistes a les participants. A més, serà important comptar amb les participants al llarg de l'exposició per a que actuïn com a testimonis vivents, resolent dubtes i ampliant les seves històries, de manera que l'exposició permeti crear un espai de

trobadura del col·lectiu, on puguin exposar i compartir la seva experiència en companyia d'altres dones amb experiències diverses dins d'un mateix moment històric.

Per a la creació d'un espai artístic i psicològic on primi la comoditat, prèviament a l'inici de les exposicions artístiques es farà una sessió de presentació de les participants, on s'animarà a comunicar les expectatives d'aquestes envers la intervenció i les seves possibles inquietuds. A més, per a que hi hagi una bona comunicació i un feedback continuat, i per a oferir un espai de cures i de reflexió, es concertaran reunions pre i post-exposició amb les participants on es tractin temes d'interès i es valori el procés de cada participant.

LLIBRE RECOPIULATORI D'EXPERIÈNCIES

En acabar el cicle d'exposicions i valorant l'acollida pública d'aquest, pretenc fer una recopilació de les produccions narratives elaborades prèviament, creant un llibre recopilatori. Aquest inclourà el context històric, social i polític elaborat prèviament, els relats vitals i algunes imatges per a un suport visual, permetent que les històries d'aquestes dones perdurin en el temps i contribuint a la preservació de la memòria històrica d'un col·lectiu oblidat.

Per a elaborar aquest recull narratiu, serà primordial fer una reavaluació del moment en que es troben les participants pel que fa a la intervenció, valorant les sensacions, els sentiments i la comoditat que estan experimentant envers l'exposició pública de les seves històries. En base a la seva retroalimentació podrem ajustar la informació que formarà part de la recopilació, traient o incloent detalls, imatges o històries.

El disseny i maquetació del llibre serà realitzat per una dissenyadora gràfica, i es consultarà tant a l'equip com a les participants al llarg de tot el procés, permetent que aquest sigui participatiu i horitzontal. En aquesta línia, serà primordial que les participants decideixin com volen que la seva història sigui explicada, elecció que serà prioritzada al llarg de tot el procés d'intervenció, i si aquest recull narratiu generarà beneficis econòmics o no. En relació a aquest aspecte, donarem l'oportunitat a les participants de decidir si el llibre es posarà a la venda a un preu monetari o si, per altra banda, serà un recurs accessible a centres, associacions i entitats d'interès que no requerirà de pagament. Pel que fa als centres on estarà disponible el llibre, proposo que l'equip elabori un llista amb ubicacions d'interès per a que les participants la revisin i descartin, si escau, entitats, associacions o centres on no se sentin còmodes compartint la seva història.

Per a promocionar el llibre, proposo realitzar una presentació d'aquest a un centre d'interès amb totes les dones participants. En aquest esdeveniment, es farà una breu explicació del recorregut de la intervenció, al·ludint a les produccions narratives i a l'exposició artística prèvies, per a contextualitzar

l'origen del llibre recopilatori. Serà important que les participants i autores tinguin un paper protagonista, ocupant la part principal de l'esdeveniment i intervenint en la mesura en que s'hi sentin còmodes.

Per últim, per a continuar proporcionant un espai de cures per a les participants del projecte, concertarem una sessió grupal amb aquestes abans de l'exposició del llibre per a que puguin comunicar les seves expectatives, sensacions i sentiments envers la presentació i difusió del llibre, permetent així compartir els seus pensaments i orientar-los cap a la difusió sana de les seves històries. En finalitzar la presentació del llibre, realitzarem una sessió de tancament on aquestes dones puguin fer una valoració general de tota l'experiència, oferint un espai on puguin explicar com s'han sentit des del primer moment, com han viscut l'exposició artística i la presentació del llibre, i acomiadant la intervenció.

4.4. Desenvolupament de les activitats

En aquest apartat faré una explicació detallada de les accions i activitats que proposo dur a terme per a assolir els objectius plantejats, incloent el rol que tindrà cadascuna de les professionals i el temps estimat per a cada acció. La durada estimada de la intervenció és de 18 mesos, per a que la presentació del llibre coincideixi amb el mes de l'orgull LGTBI+ 2027, el qual es celebra a Barcelona el mes de Juny per a commemorar la igualtat de drets i la visibilització del col·lectiu LGTBI+, recordant els aldarulls d'Stonewall a Nova York, proposo iniciar la intervenció al febrer de 2026. A l'apartat 4.8 s'exposa de manera més visual el cronograma general amb les fases i accions.

Cerca de participants (8 setmanes)

En aquesta primera fase del projecte, l'equip cercarà i seleccionarà a les participants. S'elaborarà material informatiu per a comunicar amb eficàcia tots els detalls de la intervenció a les possibles dones interessades, el qual inclourà els objectius, la metodologia, l'estructura i el funcionament del projecte. Després d'elaborar el material es contactarà amb entitats, associacions, col·lectius i persones d'interès per a establir comunicació amb possibles participants. La coordinadora del projecte entrevistarà individualment a les dones interessades, en recollirà informació bàsica i posteriorment es reunirà amb tot l'equip i seleccionarà les 10 participants amb perfils més variats. A continuació, la coordinadora contactarà amb aquestes per a comunicar-les que formaran part del projecte.

Entrevistes i recollida narrativa (7 setmanes)

Després de seleccionar i contactar a les participants del projecte, l'equip es reunirà per elaborar un guió semiestructurat que servirà per a conduir i orientar les entrevistes a les participants. En aquesta mateixa reunió, en funció del perfil individual de cada participant, s'assignarà una professional experta a cadascuna de les entrevistes (historiadora, politòloga i sociòloga) per a acompanyar a la psicòloga facilitadora, la qual conduirà totes les entrevistes. Es concertaran les entrevistes en funció de la disponibilitat de les professionals i les participants, organitzant-les de manera que es realitzin dues

entrevistes a la setmana. Es conduiran les entrevistes i a aquestes també es realitzarà la firma del consentiment informat per a la gravació i l'ús dins la intervenció, i es demanarà a les participants que facilitin objectes o fotografies per a acompanyar les seves històries.

Elaboració de produccions narratives (20 setmanes)

Després de preparar i realitzar les entrevistes a les participants, l'equip farà la configuració de les produccions narratives, sempre amb la participació de la psicòloga facilitadora. Degut als riscos emocionals o físics de l'evocació de records dolorosos (Green, 1999; Capella, Jadhav i Moncrieff, 2019), es deixaran una sèrie de pauses entre acció i acció, les quals es veuran reflectides en la temporalitat de la intervenció. Per a elaborar narratives més precises, les professionals assignades a cada entrevista transcriuran les entrevistes els dies posteriors a la seva realització. A partir de les transcripcions, aquestes elaboraran els primers esborranys de les narratives i els enviaran a la resta de l'equip, el qual es reunirà i revisarà les 10 narratives, suggerint canvis si es consideren necessaris. S'enviaran els primers esborranys a les participants i l'equip es mantindrà a l'espera de rebre les possibles correccions proposades per aquestes. En rebre-les, s'aplicaran els canvis suggerits i es retornaran de nou a les participants per a fer una revisió final i obtenir la seva validació. Aquest procés es repetirà les vegades necessàries fins que aquestes estiguin conformes amb la versió definitiva de la narrativa.

Contextualització social-històrica-política (10 setmanes)

Paral·lelament a la configuració de les produccions narratives i amb l'ajuda de les professionals expertes en història, sociologia i polítiques, es realitzarà una contextualització social-històrica-política de les històries recollides. Primerament, la totalitat del l'equip farà una recerca bibliogràfica en relació al context social-històric-polític de les dones cis-lesbianes a la guerra civil, la post-guerra i el franquisme. A partir d'aquesta, l'equip es reunirà i posarà en comú la informació recopilada, donant espai a les consultores expertes per a afegir, eliminar i complementar-la. Posteriorment, aquestes últimes elaboraran un document amb material contextual a partir del recull bibliogràfic i del seu coneixement expert, i se'n seleccionarà la informació rellevant per a l'exposició i el llibre.

Disseny i configuració de l'exposició (10 setmanes)

Després de l'elaboració de les narratives, la creació de contextualització social-històrica-política i el recull d'objectes i fotografies de suport, es passarà a dissenyar l'exposició. He decidit escollir l'Espai Enllaç de la Fundació Enllaç com a sala per a realitzar el cicle d'exposicions i la presentació del llibre, degut al públic de la fundació i a les característiques de pròpia sala. La Fundació, tal i com he comentat anteriorment, està adreçada a persones grans LGTBI+, alineant-se amb la població diana i els objectius de la intervenció. Pel que fa a les característiques de la sala, aquestes es detallen a l'apartat 4.6.2.

En primer lloc, caldrà contactar amb la Fundació Enllaç per a consultar la disponibilitat de l'espai en la data prevista per a l'exposició i reservar-lo per als 6 dies que durarà, incloent el muntatge (1 dia), les sessions grupals, l'exposició oberta al públic (4 dies) i el desmuntatge (1 dia). L'exposició oberta al públic tindrà una durada de 4 dies, i a cadascun d'aquests es comptarà amb 2 de les dones participants, excepte el primer dia, que es comptarà amb 3 d'elles. A partir d'aquí, l'artista visual i la dissenyadora gràfica s'encarregaran del disseny i distribució espacial de les narratives, objectes, imatges i context social-històric-polític, proporcionant un plànol provisional a l'equip (vegeu Annex 2). Les components del projecte supervisaran el disseny i s'enviarà a les participants per a que el valorin i finalment donin el vistiplau.

Preparació, muntatge i desmuntatge de l'espai (2 setmanes)

Posterior al disseny, es procedirà a elaborar tot el material necessari per a incloure a l'exposició. Així doncs, s'imprimiran les narratives i s'enquadraran, s'imprimiran les imatges proporcionades i el context històric elaborat per l'equip, es faran els cartells que s'inclouran a l'exposició i es muntaran els recursos audiovisuals. Per a tenir temps per a muntar i desmuntar correctament tot el material de l'exposició, es reservarà l'espai un dia abans de començar l'exposició oberta al públic i un dia després d'acabar-la. Així doncs, quan es tingui accés a aquest, es començarà la instal·lació. En acabar l'exposició, l'equip desmuntarà tot el material per a deixar lliure l'Espai Enllaç i retornarà els objectes i fotografies a les participants.

Difusió de l'exposició (4 setmanes)

Paral·lelament al disseny de l'exposició, es farà una difusió d'aquesta per a fomentar-ne l'assistència. La dissenyadora gràfica crearà un cartell que inclogui una breu explicació de la intervenció, el títol d'aquesta, els dies, les hores i la ubicació, i es difondrà tant físicament com virtualment (vegeu Annex 3). A partir del disseny s'imprimiran una sèrie de còpies i s'exposaran a entitats, col·lectius i fundacions LGTBI+, fomentant l'assistència de persones que impulsin un espai segur per a la comunitat. Per altra banda, també es demanarà a aquests espais que difonguin l'exposició per xarxes socials, de nou apel·lant a un col·lectiu que impulsi un espai segur.

Realització de l'exposició (4 dies)

Després del disseny, el muntatge i la difusió de l'exposició, aquesta s'obrirà al públic. Tal i com he comentat anteriorment, per a disminuir la càrrega física i mental que implica la participació en una exposició d'aquesta tipologia, es pretén realitzar 4 dies d'exposició i a cadascun d'ells només comptar amb 2 de les dones participants com a testimonis vivents, exceptuant el primer dia on es comptaria amb 3 d'aquestes. Així doncs, no serà necessari que facin un paper testimonial tots els dies d'exposició, només aquell en el que se les haurà assignat.

Quant a la temporalitat, el període d'exposició oberta al públic serà de 4 dies, estarà disponible durant 3 hores diàries i oferirà un descans de 20 minuts a la meitat, tenint en compte l'edat de les dones participants i la prioritització del seu benestar. Per a inaugurar l'exposició, s'organitzarà un esdeveniment el primer dia on es presentarà el projecte al públic amb la presència de les dones participants i de tot l'equip interventor, explicant el funcionament de l'exposició i la temporalitat d'aquesta. Per últim, el darrer dia d'exposició es farà un petit tancament públic amb els assistents, l'equip i les dones participants per a acomiadar l'esdeveniment.

Sessions grupals d'exposició (4 dies)

Tal i com he esmentat anteriorment, serà imprescindible la presència d'un espai de cures al llarg de tot el projecte. En el cas de l'exposició, al mateix Espai Enllaç es realitzarà una sessió grupal abans de cada dia d'exposició i una a l'acabar cada jornada, efectuant-ne 8 en total, d'una durada aproximada d'1 hora. En aquests espais s'oferirà l'oportunitat d'intercanvi i alineació d'expectatives envers la intervenció, de presentació i interacció de les dones participants, d'intercanvi d'experiències personals i d'expressió de sentiments i sensacions al llarg de les exposicions. Per a obrir i tancar el cicle d'exposicions, la primera sessió grupal serà d'obertura i l'última serà de tancament, permetent obtenir una valoració pre i post-intervenció per part de les participants.

Creació i elaboració del llibre recopilatori (12 setmanes)

A partir de l'experiència de les participants al llarg del cicle d'exposicions i per a realitzar l'elaboració del llibre recopilatori, s'oferirà l'oportunitat a aquestes de modificar, afegir o retirar informació, fotografies, objectes o històries senceres del seu contingut. Una vegada rebudes les primeres correccions per part de les participants, s'encarregarà a la dissenyadora gràfica i a l'artista visual que maquetin i dissenyin el llibre amb el contingut actualitzat. Després de que elaborin un primer esborrany, aquest s'enviarà a l'equip i a les participants per a que en facin una revisió, la qual es retornarà a la dissenyadora i a l'artista i en faran les correccions pertinents. En aquest moment de l'elaboració, les participants hauran d'escollir si aquest material generarà beneficis econòmics o si serà d'accés gratuït, a més de concretar a quines entitats estarà disponible. Una vegada rebudes i aplicades les correccions finals, s'imprimirà una còpia del disseny per a valorar el resultat, i si aquest concorda amb l'esperat, s'imprimiran 100 còpies del llibre.

Difusió de la presentació del llibre (2 setmanes)

Una vegada dissenyat el llibre, es farà difusió d'aquest repetint la metodologia utilitzada per a la promoció de l'exposició. La presentació es realitzarà al mateix lloc que l'exposició, a l'Espai Enllaç, basant-nos en els avantatges que ofereix i la familiaritat de l'espai, i al no requerir de muntatge, la sala només es reservarà 1 dia, Així doncs, la dissenyadora gràfica i l'artista visual dissenyaran un cartell on hi hagi un breu resum del llibre, el dia, la hora i el lloc on es durà a terme la presentació, imprimint-ne

còpies per a exposar-les a entitat, col·lectius i fundacions d'interès, i demanant a aquestes que en facin difusió a les xarxes socials (vegeu Annex 4).

Presentació del llibre (1 dia)

Després de fer-ne difusió, es durà a terme la presentació del llibre. Aquesta consistirà en l'exposició i explicació del contingut del llibre definitiu, comptant amb la presència protagonista de les dones participants, juntament amb la col·laboració de tot l'equip interventor. Es disposarà de varies còpies per a vendre o donar en funció de la demanda, les quals estaran exposades a la sala. De nou, per a continuar amb la creació d'un espai de cures, es concertarà una sessió en el mateix espai abans de la intervenció per a alinear expectatives i compartir pensaments i sentiments.

Distribució del llibre (2 setmanes)

Després de la presentació del llibre, l'equip s'encarregarà de distribuir les còpies impreses d'aquest a les entitats, associacions i col·lectius acordats entre les dones participants i les membres de l'equip. Per a agilitzar la feina, cadascuna d'aquestes últimes s'encarregarà de facilitar les còpies a uns centres concrets.

Tancament de la intervenció (1 dia)

Per a tancar la intervenció, es realitzarà una sessió de tancament amb l'equip i les participants, i una amb només l'equip. La primera d'aquestes es realitzarà a l'acabar la presentació del llibre, al mateix Espai Enllaç, i consistirà en una roda de sensacions dinamitzada per la psicòloga facilitadora, on tant l'equip com les participants expressaran com s'han sentit al llarg de tota la intervenció, incloent l'exposició i la presentació del llibre. S'exposaran inquietuds, expectatives, sensacions, comoditat, temors i una conclusió general.

Per altra banda, després de finalitzar la distribució del llibre es reunirà tot l'equip d'intervenció, sense les participants, i farà un tancament de caire tècnic. En aquest, es compartiran les valoracions sobre el procés, es farà una avaluació del funcionament de l'equip, es comunicaran possibles millores per a futurs projectes i es farà un agraïment i reconeixement general a tot l'equip.

Redacció de la memòria del projecte (5 setmanes)

Per últim, caldrà que l'equip es coordini per a redactar la memòria del projecte, indicant el cronograma real, la descripció de la intervenció desenvolupada i del paper de cada membre, una valoració d'estratègies, possibles propostes de millora, els potencials dilemes ètics, les limitacions i les implicacions emocionals del projecte.

4.5. Sistema d'avaluació

Per a l'avaluació del projecte presentat, proposo fer un anàlisi de caire qualitatiu i quantitatiu centrat en l'experiència i la percepció de les participants al llarg de tota la intervenció. A continuació, presento la proposta d'avaluació, la qual s'estructura en avaluació inicial, de procés i de resultats (vegeu Annex 5).

4.5.1. Avaluació inicial

Pel que fa a l'avaluació inicial de la intervenció, aquesta es centrarà en les expectatives, l'estat emocional i les percepcions de les participants abans de l'inici de la intervenció. Per avaluar aquests aspectes, s'elaborarà un qüestionari previ amb preguntes de resposta tipus Likert (1 a 5) on es recullin aspectes clau, incloent ítems on s'avalui el sentiment de reconeixement social, la seguretat per a mostrar la pròpia identitat, el grau de comoditat amb parlar de la pròpia història i les expectatives envers la intervenció (vegeu Annex 6). Proposo complementar aquest qüestionari amb entrevistes individuals amb les participants per a dotar de caràcter emocional a la informació recollida, permetent addicionar les respostes quantitatives.

Aquesta primera avaluació es realitzarà a les mateixes entrevistes de recollida narrativa, a l'inici d'aquestes, i s'adaptarà als diferents graus d'alfabetització i de preferència comunicativa de les participants. Aquestes, escolliran en quin format voldran realitzar les avaluacions al llarg de la intervenció, oral o escrit, i se les comunicarà que l'avaluació formarà part de l'espai de coneixement mutu i de cura en que es basa el projecte, i que es respectaran límits i voluntats de cada participant.

4.5.2. Avaluació de procés

Respecte a l'avaluació del procés, aquesta pretén monitoritzar el desenvolupament de la intervenció. És important valorar si la intervenció està seguint l'orientació metodològica participativa que planteja, respectant els espais de cures i d'escolta. A més, caldrà detectar possibles canvis, necessitats o problemàtiques que puguin sorgir durant el procés d'intervenció. Per a realitzar aquesta monitorització, proposo fer ús de dues estratègies, de caire qualitatiu i quantitatiu.

En primer lloc, suggereixo realitzar una rúbrica d'observació, la qual s'aplicarà per part de tot l'equip present a les sessions pre i post-exposició. Aquesta pretendrà recollir i quantificar aspectes clau per avaluar el procés d'intervenció, com podria ser el nivell de participació de cada participant, el grau de confort observat, el nivell d'interacció amb les altres participants i amb l'equip, o la presència o absència de resistències o bloquejos. La rúbrica comptarà amb una part qualitativa, la qual permetrà a l'equip anotar comentaris, altres indicadors o aspectes a tenir en compte per al procés d'intervenció (vegeu Annex 7).

Per altra banda, tal i com he mencionat anteriorment, proposo comptar amb sessions de diàleg compartit al llarg de la intervenció, les quals oferiran un espai segur per a intercanviar sensacions, percepcions

del procés, expectatives noves, propostes de millora, i per a compartir com s'està vivint l'experiència. A més, de nou seguint la metodologia participativa que caracteritza el projecte, l'elaboració de les produccions narratives comptarà amb un procés de revisió compartida entre l'equip i cada participant, avaluant contínuament la percepció de representació i comoditat de cada participant, adaptant les narratives a aquestes.

4.5.3. Avaluació de resultats

Per últim, per avaluar els resultats i l'efectivitat de la intervenció, i en base als objectius proposats i a l'enfocament metodològic aplicat, proposo realitzar una sèrie d'estratègies tant qualitatives com quantitatives.

Pel que fa a les participants del projecte, les quals actuen com a coautores de l'exposició artística i del llibre recopilatori, es farà un qüestionari post-intervenció per a comparar amb el qüestionari inicial. En aquest, s'inclouran de nou els ítems de resposta Likert (1-5) per a avaluar novament el sentiment de reconeixement social, la seguretat per a mostrar la pròpia identitat i el grau de comoditat per a parlar de la pròpia història. A més, es preguntarà per les expectatives que presentaven al qüestionari inicial, animant-les a valorar si aquestes s'han complert, i es demanarà que expliquin què ha significat per a elles participar en aquest projecte (vegeu Annex 8).

Per altra banda, també s'elaborarà i aplicarà un qüestionari específic, amb el mateix format que l'anterior, en relació a les produccions narratives, en el qual les participants tindran l'oportunitat de valorar si s'han sentit representades per les narratives elaborades, l'ambient de recull de narratives, la comoditat amb el resultat exposat i si consideren que el material elaborat visibilitza adequadament la seva experiència i la del col·lectiu de dones cis-lesbianes majors de 65 anys (vegeu Annex 9).

En relació al públic assistent a l'exposició, proposo elaborar un qüestionari breu de satisfacció autoaplicat al sortir d'aquesta. En aquest, mitjançant la configuració d'ítems d'escala Likert (1-5), s'avaluarà l'impacte de la intervenció, el nivell de comprensió, la qualitat de les històries, la qualitat dels elements contextuais, el nivell d'aprenentatge i el nivell de reflexió generat (vegeu Annex 10). Per últim, es tindran en compte indicadors quantitatius de la repercussió de la intervenció, com serien el nombre d'assistents a cada dia d'exposició i a la presentació del llibre, i el nombre de llibres venuts / distribuïts.

4.6. Recursos humans i materials necessaris

4.6.1. Recursos humans

Per a la creació d'una intervenció no-mixta i enfocada exclusivament a dones, he optat per comptar únicament amb professionals de gènere femení i de gènere no binari. La intenció darrere d'aquesta decisió és facilitar el procés d'intervenció per a les dones que hi formen part i generar un equip que

comparteixi experiències d'opressió amb la pròpia mostra, augmentant la comoditat i disminuint la jerarquització de la intervenció. A més, considero fonamental la possibilitat de crear espais de reparació i de resistència política liderats per i per a col·lectius dissidents, excloent allò hegemònic i centrant l'atenció i el protagonisme en allò que ha estat oprimat i invisibilitzat.

Per al correcte desenvolupament i implementació del projecte, proposo comptar amb totes les integrants de l'equip al llarg de tota la intervenció, independentment de la seva funció, nodrint-se i aprenent de totes les fases i aportant els seus coneixements quan sigui necessari. A més, la totalitat de l'equip haurà de tenir alguna tipologia de formació feminista per a assegurar un correcte seguiment del marc metodològic i facilitar la perspectiva feminista de la intervenció. A continuació detallaré les professionals que en formaran part.

Per començar, hi haurà la figura de **coordinadora de projecte**, la qual s'encarregarà del disseny, seguiment i gestió general de la intervenció, contactant amb les possibles participants, possibles col·laboradores, coordinant la gestió de l'espai, entre d'altres. A més, aquesta supervisarà i coordinarà totes les entrevistes amb les participants, l'exposició artística, les sessions grupals de presentació, seguiment i tancament de la intervenció, la presentació i distribució del llibre i la gestió de l'equip del projecte. Serà preferent que aquesta tingui formació en psicologia social i experiència en intervencions de caire participatiu.

En segon lloc, proposo la figura d'una **psicòloga facilitadora**. Aquesta, acompanyada de les professionals que es mencionaran a continuació, serà l'encarregada de la recopilació i posterior configuració de les produccions narratives, de l'entrevista i col·laboració amb les professionals d'interès per al recull històric-social-polític i la configuració de l'exposició i el llibre, de l'acompanyament emocional de les participants al llarg de la intervenció i de la dinamització de les sessions programades. En aquest cas, es recomana que la professional tingui formació en psicologia comunitària o psicòloga social amb experiència en projectes participatius.

Per altra banda, amb la intenció de generar un marc històric-social-polític acurat que acompanyi les històries recopilades, es proposa comptar amb expertes en els camps d'interès durant la guerra civil, la post-guerra i el franquisme; una **historiadora** experta en història LGTBI, una **sociòloga** experta en moviments socials LGTBI, i una **polítologa** experta en política LGTBI. Aquestes, tal i com he comentat anteriorment, formaran part de tot el procés d'intervenció, incloent entrevistes, sessions grupals, contextualització de l'exposició i del llibre recopilatori, i presentació del llibre.

Per últim, per a configurar i dissenyar correctament l'exposició es proposa comptar amb la col·laboració d'una **artista visual** amb experiència en projectes comunitaris o de memòria històrica. Aquesta, de nou, participarà en totes les fases del projecte, permetent adaptar l'exposició a l'evolució del procés d'intervenció. Per a la maquetació i edició del llibre recopilatori dels relats plantejo comptar amb una

dissenyadora gràfica amb experiència en projectes de memòria històrica, la qual també participarà a totes les fases del procés. Serà convenient que la dissenyadora gràfica i l'artista visual col·laborin i es coordinin tant en la configuració de l'exposició com en la del llibre recopilatori (vegeu Annex X).

4.6.2. Recursos materials

Pel que fa als recursos materials i en relació a la infraestructura, proposo comptar amb un espai d'aproximadament 75m², el qual permetrà encabir tots els elements de l'exposició artística, l'equip tècnic, les participants de l'exposició i els visitants d'aquesta. Degut a l'edat avançada de les participants i a la possible assistència de persones amb mobilitat reduïda, és important tenir en compte l'accessibilitat al recinte, tant en relació a l'accés com pel que fa a l'ús de la infraestructura. A aquesta es realitzarien totes les sessions grupals, l'exposició artística i la presentació del llibre.

Tal i com he comentat anteriorment, es prioritzaran espais que permetin generar seguretat a les participants i a col·lectius dissidents, així doncs, es proposa fer ús de l'Espai Enllaç de la Fundació Enllaç. Aquest té una superfície de 75m², distribuïda en dos nivells (20m² i 50m²), i compta amb una entrada adaptada per a persones amb mobilitat reduïda. A més, aquesta ve equipada amb un projector fix al sostre, dues pantalles, un sistema d'amplificació d'àudio amb altaveus inserits al sostre, xarxa wifi, una taula estàndard, 91 cadires i dos serveis (un d'ells adaptat per a mobilitat reduïda) (vegeu Annex 1). Al col·laborar amb la Fundació Enllaç, l'ús de la sala i del material que inclou no tindrà cap cost, disminuint el pressupost del projecte.

Per altra banda, pel que fa al material necessari per al projecte, aquest inclourà tots els elements essencials pel recull i gravació de narratives, configuració de les produccions narratives, disseny i creació de l'exposició, realització de les sessions grupals, difusió de l'exposició, disseny, creació i impressió del llibre recopilatori, i difusió del llibre. A l'apartat següent s'explica en detall el material que necessitem (Apartat 4.7.).

4.7. Pressupost

A continuació es detalla el pressupost del projecte, incloent els costos humans i materials. Remarcant que, al comptar amb totes les professionals al llarg de tota la intervenció, aquestes es contractaran com a assalariades a jornada parcial, i el sou per hora es basarà en el conveni d'Acció Social (2025).

Taula 1

Pressupost provisional del projecte “Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa”

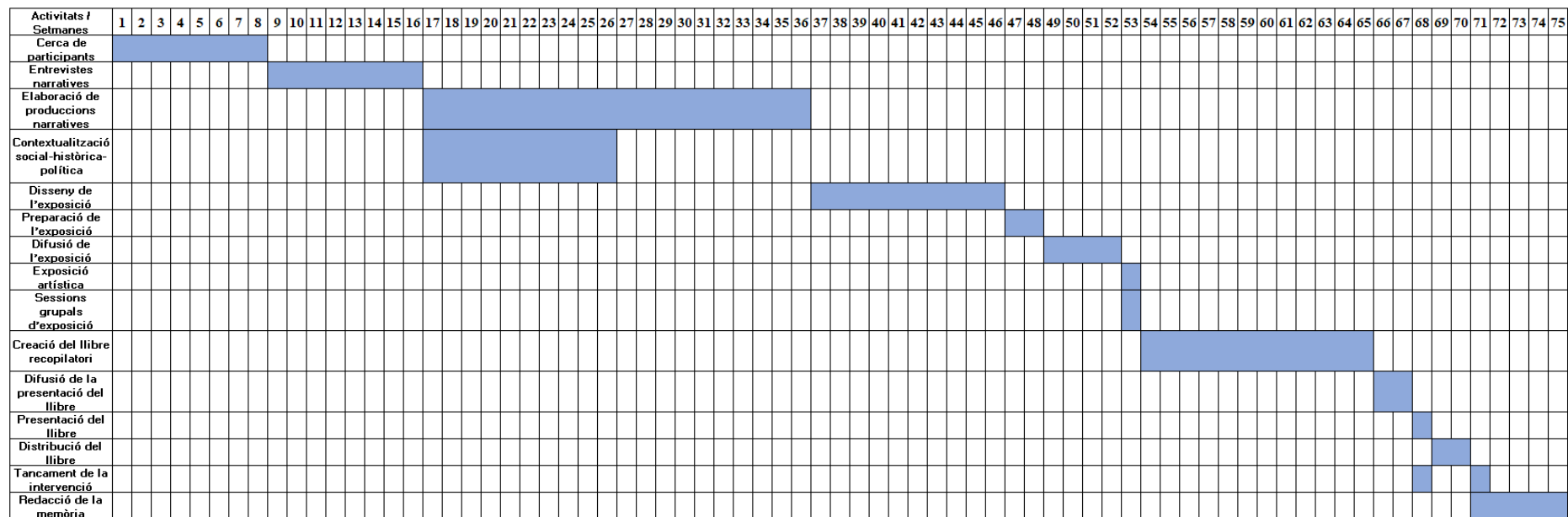
Categoria	Descripció		Cost per temps	Cost total
Recursos humans	Professional 1. Coordinadora del projecte		12 € / hora	37.411,20 €
	Professional 2. Psicòloga facilitadora		10 € / hora	31.176 €
	Professional 3. Historiadora LGTBI+		11 € / hora	17.146,80 €
	Professional 4. Sociòloga LGTBI+		11 € / hora	17.146,80 €
	Professional 5. Politòloga LGTBI+		11 € / hora	17.146,80 €
	Professional 6. Artista Visual		11 € / hora	17.146,80 €
	Professional 7. Dissenyadora gràfica		11 € / hora	17.146,80 €
Material fungible	Paper per a impressió (500 fulles) x 1			4,95 €
	Llibreta x 7			4,83 €
	Bolígrafs x 10			7,90 €
	Cartolines A3 (pack de 50)			10,08 €
	Tisores x 2			4,00 €
	Carpeta (pack de 10) x 1			9,09 €
	Cinta adhesiva x 2			1,30 €
	Etiquetes (pack de 100) x 1			3,85 €
	Cola de barra x 1			0,90 €
Material no fungible	Gravadora de veu			D'ús propi
	Altaveus			Facilitat per la fundació
	Projector			Facilitat per la fundació
	Pantalla			Facilitat per la fundació
	Ordinador portàtil x 7			D'ús propi
	Focus de llum		10 € / dia	30 €
Altres serveis	Servei de copisteria	Enquadernació i impressió de 50 còpies del llibre		150 €
		Impressió de fotografies i textos		60 €
		Impressió de cartells		20 €
Espai físic	Espai Enllaç			Facilitat per la fundació
	Taules			Facilitat per la fundació
	Cadires			Facilitat per la fundació
Contingències	Es destinarà l'11% del pressupost per a possibles contingències			17.009,09 €
Total			171.837,191 €	

4.8. Cronograma

A continuació, es detalla el cronograma general de la intervenció, basant-se en les accions descrites a l'apartat anterior i en la temporalitat aproximada de 75 setmanes. A més, també he elaborat un cronograma de les dates de les sessions grupals, els dies de l'exposició i el dia de la presentació del llibre (vegeu Annex 11).

Taula 2

Cronograma de la intervenció

5. Conclusions

Amb la intervenció “Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa” pretenc mostrar i abordar la imperant necessitat de reconèixer, recopilar i difondre les històries de col·lectius silenciats històrica i sistemàticament, com seria el cas del col·lectiu de dones cis-lesbianes majors de 65 anys. Aquest col·lectiu ha estat oblidat pels propis discursos feministes i LGTBI+, i preservar la seva memòria és un acte polític de justícia simbòlica i de reparació col·lectiva, amb el qual pretenc desafiar les narratives hegemòniques existents i mostrar una realitat ocultada.

Una de les principals dificultats que he trobat en l’elaboració de la intervenció és la invisibilització estructural del col·lectiu. El silenciament sistemàtic que ha patit aquest i la repressió i violència rebuda durant la seva joventut, ha resultat en una lesbofòbia interioritzada en l’actualitat i en el rebuig a participar en projectes i intervencions que requereixin exposar la seva història vital. Ferreira (2015) manifesta que la discriminació social del col·lectiu lèsbic resulta sovint en una invisibilització auto-imposada, la qual s’usa com a possible estratègia per a evitar la discriminació social que s’anticipa.

Per minvar les dificultats per accedir a la mostra, he optat per fer un mostreig de bola de neu mitjançant el contacte amb entitats i associacions LGTBI+ i la comunicació amb dones del propi col·lectiu que ja coneixia prèviament. A més, al assistir personalment a aquestes entitats per a parlar amb les dones afiliades, pretenc transmetre seguretat i confiança a aquestes, i comprometre’m personalment a realitzar una intervenció que prioritzi la seva participació, la seva comoditat, els seus temps i els seus límits.

Seguint aquesta línia, un aspecte que he considerat prioritari ha estat la comoditat, el consentiment i el benestar emocional de les participants. Aquesta intervenció, al treballar amb memòria afectiva i històries personals sovint dotades d’una gran càrrega emocional, té com a eixos centrals la participació i la cura emocional, de manera que totes les decisions metodològiques i procedimentals s’han pres en base a aquests eixos. Algunes d’aquestes decisions han estat comptar amb un equip exclusivament no-mixte, limitar la difusió de la intervenció i escollir un espai d’intervenció categoritzat com a segur, tenint conscient plena de les repercussions que tindran els dos últims en el tipus de públic que assistirà. L’heterogeneïtat del públic i de l’equip queda en segon pla per a mantenir la seguretat i la comoditat de l’espai i de les dones, reconeixent que el valor real del projecte és la dignificació de les seves experiències en un espai segur.

A diferència d’intervencions prèviament implementades, considero que el projecte que proposo compta amb aportacions significatives. Al posar el focus en un col·lectiu habitualment apartat dels discursos LGTBI+ i feministes, és possible conèixer la seva història i això la dota d’existència política. A més, el projecte combina recursos artístics, memòria històrica i la intervenció en col·lectius invisibilitzats, tractant-se d’una proposta híbrida que uneix aquests elements com a forma d’acció política i reconstructora. La metodologia feminista participativa i qualitativa que proposo, permet donar agència

a les participants en relació a com es contenen les seves històries, permetent que es converteixin en autores de la seva pròpia representació. A més, amb l'espai de cura emocional present al llarg de tota la intervenció, pretenc mostrar com la transformació i el procés emocional de les participants al reviu la seva història és igual d'important que la difusió d'aquesta.

Com a futures línies d'intervenció, proposo la possibilitat de tornar a exposar les històries d'aquestes dones a altres espais, els quals hauran d'estar aprovats i validats per elles. Proposo mantenir els criteris de difusió i d'elecció de l'espai de la intervenció durant un període aproximat d'1 any, a partir del qual es podrà valorar ampliar-los i augmentar l'heterogeneïtat del públic. Per altra banda, també considero com a possible línia d'intervenció la possibilitat d'organitzar xerrades a centres educatius, les quals comptarien amb la presència de les dones participants i una representant de l'equip, amb la intenció de presentar les seves històries i aportar una perspectiva intergeneracional i educativa. A més, també considero interessant la possibilitat de repetir aquesta intervenció amb altres participants, ampliant la memòria històrica del col·lectiu i tenint en compte altres històries, o la possibilitat de dirigir-la a una altra població dissident, variant el rang d'edat, el gènere, la ètnia, la classe social o la orientació sexual de la mostra.

Com a conclusió, considero important dissenyar intervencions psicosocials que abordin problemàtiques i reconeguin l'existència de col·lectius oblidats i silenciats. La comunitat lèsbica compta amb un recorregut que es remunta dècades enrere, el qual ha assentat les bases del moviment lèsbic que coneixem a dia d'avui. Les veus d'aquestes dones no només construeixen memòria històrica, sinó que reclamen la seva existència, la seva dignitat i el seu reconeixement, narren per existir.

6. Referències

- Abarca Alpízar, F. (2016). La metodología participativa para la intervención social: Reflexiones desde la práctica. *Ensayos Pedagógicos*, 11(1), 87–109.
- Acosta López, M.R. (2019). Gramáticas de la escucha. Aproximaciones filosóficas a la construcción de memoria histórica. *Ideas y Valores*, 68(5), 59–79.
- Ajuntament de Zalla. (2023, 8 de maig). *Documental Lesv(i)sibles*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://www.zalla.eus/es-ES/Noticias/Paginas/20230508-Documental-Les-visibles.aspx>
- Alcaide, P. (2014, 20 d'octubre). *Homofobia interiorizada, lesbofobia interiorizada*. Paula Alcaide. <https://www.palcaide.com/homofobia-interiorizada-lesbofobia-interiorizada/>
- Alcañiz, M. (2015). Crisis, precariedad y desigualdad de género en España y en Italia. *OBETS. Revista de Ciencias Sociales*, 10(1), 97–125. <https://doi.org/10.14198/OBETS2015.10.1.04>
- Almvig, C. (1982). *The invisible minority: Aging and lesbianism* [Tesi de màster, The New School for Social Research]. The New School Archives and Special Collections.
- Alonso Bada, À. (2020). *Una llum tímida* [Obra de teatre]. Companyia Una Llum Tímida.
- Arfuch, Leonor (2014). (Auto) biografía, memoria e historia. *Clepsidra. Revista Interdisciplinaria de Estudios sobre Memoria*, 1(1) 68-81.
- Balasch, M. i Montenegro, M. (2003). Una propuesta metodológica desde la epistemología de los conocimientos situados: Las producciones narrativas. *Encuentros en Psicología Social*, 1(3), 44-48
- Becerra-Mora, José (2015). Historia y memoria: una discusión historiográfica. *Pensar Historia*, 5, 59-71.
- Beiras, A., Cantera Espinosa, L. M., & Casasanta Garcia, A. L. (2017). La construcción de una metodología feminista cualitativa de enfoque narrativo-crítico. *Psicoperspectivas*, 16(2), 54–65. <https://doi.org/10.5027/psicoperspectivas-vol16-issue2-fulltext-1012>
- Betron, M., & González-Figueroa, E. (2009). Gender identity, violence, and HIV among MSM and TG: A literature review and a call for screening. *Futures Group International, USAID*.
- Bodelón, E. (2015). Violencia institucional y violencia de género. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, 48, 131–155. <https://doi.org/10.30827/acfs.v48i0.2783>

- Burr, V. (2003). *Social constructionism* (2a ed.). Routledge
- Butler, J. (2001). *El género en disputa: El feminismo y la subversión de la identidad* (P. Benítez, Trad.). Paidós. (Obra original publicada en 1990)
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9(4.1), 243–246. https://doi.org/10.1093/geront/9.4_Part_1.243
- Canet, V. (2022, març). Rutes per recuperar la memòria LGTBI. *Carrer* (159). Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://carrer.cat/article/rutes-recuperar-la-memoria-lgtbi/>
- Canetto, S. (2001). Older adult women: Issues, resources, and challenges. En R.K. Unger (Ed.), *Handbook of the psychology of women and gender* (pp. 183-197). Nueva York: Wiley.
- Capella, M., Jadhav, S., & Moncrieff, J. (2019). *History, violence and collective memory: Implications for mental health in Ecuador*. *Transcultural Psychiatry*, 56(4), 651–669. <https://doi.org/10.1177/1363461519834377>
- Casal Lambda. (s.f.). *Pòdcast Lambda*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://lambda.cat/podcast/>
- Castillo-Mayén, R., & Montes-Berges, B. (2014). Análisis de los estereotipos de género actuales. *Anales de Psicología*, 30(3), 1044–1060. <https://doi.org/10.6018/analesps.30.3.138981>
- Col·lectiu Lambda. (2020). *VisibLES: memòria, reconeixement i visibilitat lèsbica*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://lambdavalencia.org/exposicio-virtual-visibles-memoria-lesbica/>
- Cook-Daniels, L. (1997). Lesbian, gay male, bisexual and transgendered elders: Elder abuse and neglect issues. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 9(2), 35–49. https://doi.org/10.1300/J084v09n02_04
- Crenshaw (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989 (1), 139-167.
- Cubillos Almendra, J. (2015). La importancia de la interseccionalidad para la investigación feminista. *Oxímora. Revista Internacional de Ética y Política*, 7, 119–137.
- De Lemus, S., & Expósito, F. (2005). Nuevos retos para la Psicología Social: edadismo y perspectiva de género. *Pensamiento Psicológico*, 1(4), 33–51.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (Coords.). (2012). *Manual de investigación cualitativa*. Gedisa.

- Fernàndez, P., Polo, G., i Rafart, I. (2023). Entrevista a la Paulina Blanco sobre les necessitats del col·lectiu de dones cis-lesbianes majors de 60 anys [Entrevista].
- Fernández-Oruña, J. C., Sánchez Jiménez, F., Herrera Sánchez, D., Morán Ferrés, C., Fernández Villazala, T., Martínez Moreno, F., San Abelardo Anta, M. Y., Rubio García, M., Gil Pérez, V., Orozco, A. M. S., y Gómez Martín, M. A. (2020). Informe de la evolución de los delitos de odio en España 2019. Madrid, Ministerio del Interior.
- Ferreira, E. (2015). *Visibilidade lésbica e cidadania sexual*. En E. Ferreira, I. Ventura, L. Rego, M. Tavares & M. A. Pires de Almeida (Eds.), *Percursos Feministas: Desafiar os tempos* (1–15). Lisboa: UMAR/Universidade Feminista
- Foucault, M. (1975). *Vigilar y castigar: Nacimiento de la prisión* (A. Garmendia, Trad.). Siglo XXI Editores. (Obra original publicada en 1975)
- Franc, I., & Navarro, R. (2024). *Darrere les persianes: Breu història de les lesbianes a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona.
- Fullmer, E. M., Shenk, D., & Eastland, L. J. (1999). Negating identity: A feminist analysis of the social invisibility of older lesbians. *Journal of Women & Aging*, 11(2–3), 131–148. https://doi.org/10.1300/J074v11n02_10
- Fundació Enllaç. (s.f.). *Fundació Enllaç*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://fundacioenllac.cat/>
- Fundación 26 de Diciembre. (s.f.). *Fundación 26 de Diciembre*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://www.fundacion26d.org/>
- Gabbay, S. G., & Wahler, J. J. (2002). Lesbian aging. *Journal of Gay & Lesbian Social Services*, 14(3), 1–21. https://doi.org/10.1300/J041v14n03_01
- Gandarias Goikoetxea, I. (2014). Habitar las incomodidades en investigaciones feministas y activistas desde una práctica reflexiva. *Athenea Digital: revista de pensamiento e investigación social*, 14(4), 289–304.
- Gargallo, F. (2008). Para pensar cómo deconstruir el feminismo hegemónico en Nuestra América: A manera de provocación-reflexión. *Encuentros Latinoamericanos*, 2(2), 17–29.
- Generalitat de Catalunya & Organitzacions sindicals i empresarials del sector. (2023). *Conveni col·lectiu de Catalunya d'acció social amb infants, joves, famílies i d'altres en situació de risc* (núm. 79002575012007). CIDO – Diputació de Barcelona. Recuperat el 15 de maig de 2025,

de https://cido.diba.cat/convenis_collectius/13995/accio-social-amb-infants-joves-families-i-daltres-en-situacio-de-risc

Giménez Rodríguez, S. (2019). Estudio sociológico de las personas LGTBI sin hogar de la Comunidad de Madrid. Madrid, Observatorio para el Análisis y Visibilidad de la Exclusión Social. Universidad Rey Juan Carlos.

Green L. (1999). *Fear as a way of life: Mayan widows in rural Guatemala*, New York: Columbia University Press.

Hambur, Nurhayati, *EduLite: Journal of English Education, Literature, and Culture* Vol.4, No.2, August 2019, 183-193. <http://dx.doi.org/10.30659/e.4.2.183-193>

Haraway, D. 1995. *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinvención de la naturaleza*. Madrid: Cátedra.

Harding, S. G. (1986). *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press.

Herek, G. M., Cogan, J. C., Gillis, J. R., & Glunt, E. K. (1997). Correlates of internalized homophobia in a community sample of lesbians and gay men. *Journal of the Gay and Lesbian Medical Association*, 2(1), 17–25.

Honour, H., & Fleming, J. (2002). *A World History of Art*. Laurence King Publishing.

Institut d'Estudis Catalans. (2022). *lesbofòbia*. En *Diccionari de la llengua catalana* (2a ed., actualització 2022). Recuperat de https://dlc.iec.cat/pdf/Actualitzacio_2022_2_definitiu_penjat.pdf

Institut Nacional d'Estadística (INE). (s.f.). *Women live longer*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de https://www.ine.es/prodyser/demografia_UE/bloc-2c.html?lang=es

Irving, Mark (2019). *1001 Buildings You Must See Before You Die*. Cassell Illustrated. ISBN 978-1-78840-176-0

Jurado Marín, Lucas (2014). *Identidad: represión hacia los homosexuales en el franquismo*, Ed. La Calle, Málaga (pp.37-44).

Katz-Wise, S. L., & Hyde, J. S. (2012). Victimization experiences of lesbian, gay, and bisexual individuals: A meta-analysis. *The Journal of Sex Research*, 49(2–3), 142–167. <https://doi.org/10.1080/00224499.2011.637247>

- Kimmel, D. C. (1994). Therapeutic issues with gay and lesbian elders. *Clinical Gerontologist*, 14(1), 57–72. https://doi.org/10.1300/J018v14n01_06
- Kirchengast, S., & Haslinger, B. (2015). Intergenerational contacts influence health related quality of life and subjective well being among Austrian elderly. *Collegium Antropologicum*, 39(3), 551–556
- Knauer, N. J. (2010). *Gay and Lesbian Elders: History, Law, and Identity Politics in the United States*. Routledge
- Llei 13/2005, del 2 de juliol, de modificació del Codi Civil en matèria del matrimoni (2 de juliol de 2005)
- Llei 16/1960, del 4 d'agost, sobre perillositat i rehabilitació social (4 d'agost de 1960).
- Llei Orgànica 15/2022, del 12 de juliol, integral per a la igualtat de tracte i la no discriminació (12 de juliol de 2022)
- Llei Orgànica 4/2023, del 28 de febrer, per a la igualtat real i efectiva de les persones trans i per a la garantia dels drets LGTBI (28 de febrer de 2023)
- López, R., (2018). Informe de Incidentes de Odio por LGTBfobia en la Comunidad de Madrid 2017. Madrid, Observatorio Madrileño contra la LGTBfobia
- Luis-González, C., & Aguilera-Ávila, L. (2019). *Múltiple discriminación: homosexualidad y vejez. Trabajo Social Global – Global Social Work*, 9(16), 225–247. <https://doi.org/10.30827/tsg-gsw.v9i16.9322>
- Macdonald, B., & Rich, C. (1983). *Look me in the eye: Old women, aging, and ageism*. Spinsters Ink
- Medina, R. (2018). Vejez, envejecimiento y edadismo. A M. P. Rodríguez & T. Aguado (Eds.), *Representaciones artísticas y sociales del envejecimiento* (27–41). Dykinson.
- Mendos, L. R., López de la Peña, E., Botha, K., Savelev, I., Lelis, R. C., y Tan, D. (2020). Homofobia de Estado. Ginebra, ILGA WORLD.
- Mesquida, J. M., Quiroga, V., & Boixadós, A. (2016). *Personas mayores lesbianas, gais, trans y bisexuales en la ciudad de Barcelona* [Informe]. Boira Editorial.

- Narvaz, M., & Koller, S. H. (2006). *Families and patriarchy: From normative prescription to creative subversion*. *Psicologia & Sociedade*, 18(1), 49–55. <https://doi.org/10.1590/S0102-71822006000100007>
- Navarro-Beltrán, F. (Director). (2020). *La generació silenciosa* [Pel·lícula; online]. Amorós Producciones.
- Orellana Rojas, Z., & Barrera Mansilla, M. (2021). Lesbofobia, un análisis sobre experiencias de lesbianas artistas y activistas. *Femeris: Revista Multidisciplinar de Estudios de Género*, 6(1), 82–101.
- Ortiz-Hernández, L., & Granados-Cosme, J. A. (2003). Violencia hacia bisexuales, lesbianas y homosexuales de la Ciudad de México. *Revista Mexicana de Sociología*, 65(2), 265–303
- Palevi, A. (2017). Hilando memorias: Organización de mujeres lesbianas en El Salvador. *Estudios de Sociología*, 23(2), 125–138.
- Pérez-Sánchez, Gema (2004). “El franquismo, ¿un régimen homosexual?”, *Orientaciones: revista de Homosexualidades*, 7, 29-48. Extret de: <http://works.bepress.com/gemaperezsanchez/4>,
- Pichardo, J. I. (2019). Guía ADIM LGBT+ Inclusión de la diversidad sexual y de identidad de género en empresas y organizaciones. Madrid, Universidad Complutense de Madrid.
- Platero Méndez, R. (2009). Lesboerotismo y la masculinidad de las mujeres en la España franquista / Lesboerotism and female masculinities in the Francoist Spain. *Feminismo/s*, 3, 15–38.
- Quiroga Raimúndez, V., Mesquida, J. M., & Boixadós Porquet, A. (2017). *Personas mayores lesbianas, gais, trans y bisexuales en la ciudad de Barcelona*. Boira Editorial.
- Ramajo García, B. (2017). *Género y sexualidad: aproximaciones multidimensionales y violencias fantasmas*. Instituto de Estudios Almerienses.
- Ramajo, B. (2023). *El fantasma lesbiano*. Bellaterra Edicions.
- Ramírez Aceves, M. i Arreola Hernández, AP. (2023). La fotografía como memoria histórica y la importància de su rescate. *Revista Interamericana de Bibliotecnología*, 46(2).
- Red Memorialista LGTBI. (s.f.). *Red Memorialista LGTBI*. Recuperat el 26 de maig de 2025, de <https://redmemorialistalgbi.org/>

- Redacción de Infocop. (2023, 11 de diciembre). *1 de cada 2 personas mayores está en riesgo de soledad*. Infocop. <https://www.infocop.es/1-de-cada-2-personas-mayores-esta-en-riesgo-de-soledad/>
- Retna Mony, R., Ramasamy, R., Roy, J. B., Sulochana, P., Chandrayan, B., & Balamurugan, N. (2023). *Exploring the role of art in shaping historical narratives*. *Journal of Namibian Studies*, 33(S3), 1932–1943
- Rich, A. (1996). Compulsory heterosexuality and lesbian existence. En *Blood, bread, and poetry: Selected prose 1979–1985* (23–75). W. W. Norton.
- Rodríguez Otero, L. M., Mancinas Espinoza, S. E., & Carrera Aguilar, A. B. (2017). Percepción de la homofobia y lesbofobia por parte de una muestra de gays y lesbianas de la provincia de Ourense (España). *Psicología y Salud*, 27(1), 89–102.
- Rodríguez, P. (2002). Mujeres mayores, género y protección social (o adonde conduce el amor). En V. Maquieira (Ed.), *Mujeres mayores del siglo XXI. De la invisibilidad al protagonismo* (pp. 87–136). Madrid: Imsero. Simone de Beauvoir (1970)
- Rodríguez-Castro, Y., Lameiras-Fernández, M., Carrera-Fernández, V. y Vallejo-Medina, P. (2013). Validación de la Escala de Homofobia Moderna en una muestra de adolescentes. *Anales de Psicología*, 23(2), 523–533.
- Schöngut Grollmus, N. i Pujal i Llombart, M. (2014). Narratividad e intertextualidad como herramientas para el ejercicio de la reflexividad en la investigación feminista: el caso del dolor y el género. *Athenea Digital: Revista de Pensamiento e Investigación Social*, 14(4), 305–321.
- Suelves, J. M., Martínez, V., & Medina, A. (2010). Lesions per caigudes i factors associats en persones grans de Catalunya, Espanya. *Revista Panamericana de Salud Pública*, 27(1), 37–42. <https://doi.org/10.1590/S1020-49892010000100006>
- Tomaka, J., Thompson, S. and Palacios, R. (2006) The Relation of Social Isolation, Loneliness, and Social Support to Disease Outcomes among the Elderly. *Journal of Aging and Health*, 18, 359–384. <http://dx.doi.org/10.1177/0898264305280993>
- Traies, J. (2016). *The lives of older lesbians: Sexuality, identity & the life course*. Palgrave Macmillan UK. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-55643-1>
- Troncoso Perez, L., Galaz Valderrama, C., i Alvarez, C. (2017). Las Producciones Narrativas como metodología de investigación feminista en Psicología Social Crítica: Tensiones y

desafíos. *Psicoperspectivas*, 16(2), 20-32. <https://doi.org/10.5027/psicoperspectivas-Vol16-Issue2-fulltext-956>

Valverde Ayala, R. D., Guevara Burgos, J. I., García Suárez, A. E., & Proaño Cobos, M. L. (2024). La importancia de la memoria histórica en la construcción de la identidad cultural a través de recursos digitales. *South Florida Journal of Development*, 5(7), e4127

Velasco Marta, M. (2023). *Que no se olvide: Seis historias LGTBIQ+ desde el franquismo hasta hoy*. Salamandra Graphic.

Velasco, Custodio (2017). Historia y memoria: un mismo combate. Aportaciones epistemológicas de Historia a Debate a las controversias acerca de la memoria histórica. *Memorias: Revista Digital de Arqueología e Historia desde el Caribe*, 120-141.

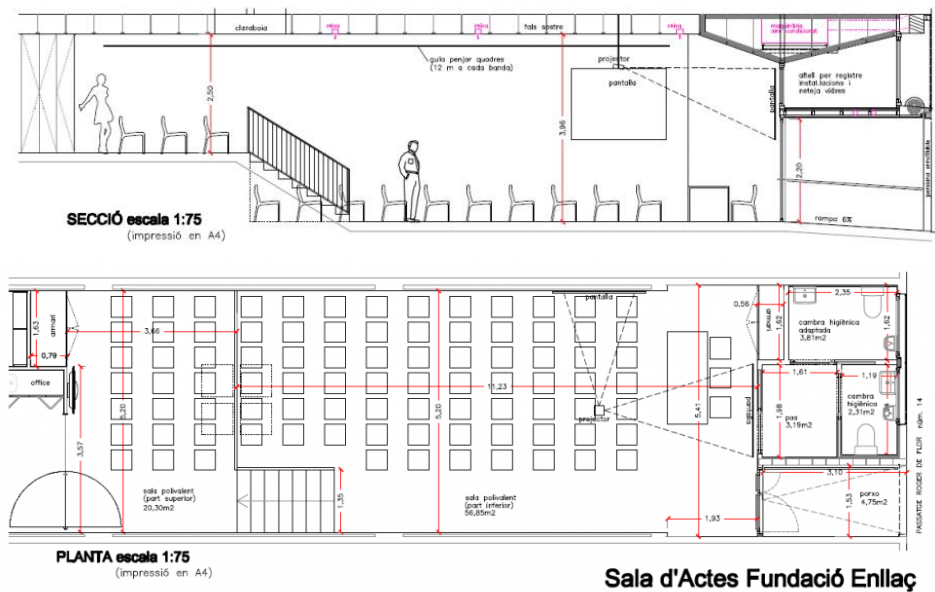
Ward, L. M. (2016). Media and sexualization: State of empirical research, 1995–2015. *The Journal of Sex Research*, 53(4–5), 560–577. <https://doi.org/10.1080/00224499.2016.1142496>

Wilkins, J. (2015). Loneliness and belongingness in older lesbians: The role of social groups as “community”. *Journal of Lesbian Studies*, 19(1), 90–101. <https://doi.org/10.1080/10894160.2015.960295>

Wittig, M. (1992). *The straight mind and other essays*. Beacon Press.

7. Annex

7.1. Annex 1. Plànol de l'espai polivalent de la Fundació Enllaç

7.2. Annex 2. Plànol provisional de la disposició de l'exposició a l'espai polivalent de la Fundació Enllaç

7.3. Annex 3. Pòster promocional provisional de les exposicions artístiques

PERQUÈ NARRAR ÉS EXISTIR. UNA EXPOSICIÓ
D'HISTÒRIES QUE MEREIXEN SER ESCOLTADES

NARRAR PER EXISTIR

Memòries lesbianes des de la vellesa

Una mirada íntima i política sobre la
memòria, la resistència i el dret a existir.

2, 3, 4 i 5 de març de 16 a 19h
Carrer del Rosselló, 328
Fundació Enllaç
Entrada lliure

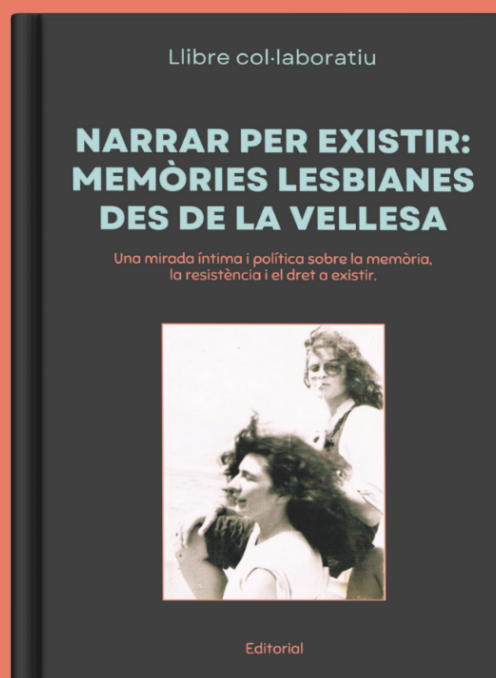
7.4. Annex 4. Pòster promocional provisional de la presentació del llibre

NARRAR PER EXISTIR EN PÀGINES
QUE REPAREN I RECONEIXEN

Presentació del llibre

NARRAR PER EXISTIR: MEMÒRIES LESBIANES DES DE LA VELLESA

Una recopilació de deu històries
personals que trenquen el silenci

7 de juny de 17 a 19h
Carrer del Rosselló, 328 (Fundació Enllaç)
Entrada lliure

7.5. Annex 5. Resum del sistema d'avaluació inicial, de procés i de resultats

Procés d'avaluació	Mètode d'avaluació
Avaluació inicial	• Qüestionari pre-intervenció • Entrevistes individuals
Avaluació de procés	• Rúbrica d'observació • Sessions de seguiment • Procés de revisió de les produccions narratives
Avaluació de resultats	• Qüestionari post-intervenció • Qüestionari de valoració de les produccions narratives • Qüestionari de satisfacció de l'exposició al públic assistent • Nombre d'assistents al cicle d'exposicions • Nombre de llibres venuts / distribuïts

7.6. Annex 6. Qüestionari pre-intervenció

Participant:

Pronoms:

Data:

Personal de l'equip:

Aquest qüestionari té com a objectiu conèixer com et sents abans de començar aquest procés. No existeixen respostes correctes ni incorrectes. El format en que es realitzarà aquest qüestionari és decisió teva i pots contestar només allò amb què et sentis còmoda. Totes les dades es tractaran amb respecte i confidencialitat.

Marca amb un cercle fins a quin punt estàs d'acord amb cadascuna d'aquestes afirmacions de l'1 al 5, on 1 significarà "Gens d'acord" i 5 significarà "Completament d'acord":

1	2	3	4	5
Gens d'acord	Poc d'acord	Ni d'acord i en desacord	Bastant d'acord	Completament d'acord

- 1. Em sento reconeguda socialment com a dona lesbiana.**
- 2. Em sento segura mostrant la meva identitat com a lesbiana en entorns socials**
- 3. Em sento còmoda parlant sobre la meva pròpia història de vida.**
- 4. He pogut compartir lliurement la meva experiència com a lesbiana al llarg de la meva vida.**
- 5. Crec que aquesta intervenció pot tenir un impacte positiu per a mi.**
- 6. Em sento preparada emocionalment per iniciar aquest procés.**

A continuació, contesta breument i de manera oberta aquestes preguntes:

- 7. Què t'ha motivat a participar en aquest projecte?**
- 8. Hi ha aspectes de la teva història que t'agradaria especialment compartir?**
- 9. Quines expectatives tens envers el projecte (si en tens)?**
- 10. Com t'agradaria que es respectés la teva identitat durant l'exposició o el llibre?**
- 11. Quines coses creus que et podrien ajudar a sentir-te acompanyada i còmoda durant tot el procés?**

7.7. Annex 7. Rúbrica d'observació

Data:

Personal de l'equip:

Marca amb una X la casella que correspongui en funció del desenvolupament de la sessió, es puntuarà de l'1 al 5 cada criteri, on 1 és "No es manifesta" i 5 és "Es manifesta de manera constant i significativa"

1	2	3	4	5
No es manifesta	Es manifesta de forma insuficient o aïllada	Es manifesta parcialment o amb alguna dificultat	Es manifesta de manera satisfactòria	Es manifesta de manera constant i significativa

Criteris observats	1	2	3	4	5
Participació activa i voluntària de les participants					
Respecte pels torns de paraula i les opinions					
Expressió d'emocions en un entorn segur					
Presència d'escolta activa entre participants					
Actitud acollidora i respectuosa per part de l'equip dinamitzador					
Adaptació del contingut segons les necessitats del grup					
Reacció positiva de l'equip davant de moments de tensió o malestar					
Presència de cures col·lectives					

Aspectes positius observats:

Dificultats o tensions:

Propostes de canvis o ajustos:

Observacions / Comentaris:

7.8. Annex 8. Qüestionari post-intervenció

Participant:

Pronoms:

Data:

Personal de l'equip:

Aquest qüestionari té com a objectiu conèixer com et sents després de realitzar el procés d'intervenció. No existeixen respostes correctes ni incorrectes. El format en que es realitzarà aquest qüestionari és decisió teva i pots contestar només allò amb què et sentis còmoda. Totes les dades es tractaran amb respecte i confidencialitat.

Marca amb un cercle fins a quin punt estàs d'acord amb cadascuna d'aquestes afirmacions de l'1 al 5, on 1 significarà "Gens d'acord" i 5 significarà "Completament d'acord":

1	2	3	4	5
Gens d'acord	Poc d'acord	Ni d'acord i en desacord	Bastant d'acord	Completament d'acord

1. Em sento reconeguda socialment com a dona lesbiana.
2. Em sento més segura mostrant la meva identitat com a lesbiana en entorns socials
3. Em sento satisfeta amb com s'ha recollit i representat la meva història.
4. He pogut compartir lliurement la meva experiència al llarg de la intervenció.
5. He experimentat benestar emocional durant la intervenció.
6. Crec que aquesta intervenció ha tingut un impacte positiu per a mi.
7. Em sento orgullosa d'haver participat en aquest projecte
8. Tornaria a participar en una experiència com aquesta.

A continuació, contesta breument i de manera oberta aquestes preguntes:

9. Com t'has sentit durant el procés de participació?
10. Què ha estat el més significatiu d'aquesta intervenció per a tu?
11. S'han complert les expectatives que et plantejaves en un inici? (Si en tenies)
12. Et sents representada per l'exposició i/o pel llibre? Per què?
13. Com valores el tracte rebut per part de l'equip i l'espai generat?
14. Quin impacte creus que pot tenir aquest projecte en altres persones o col·lectius.
15. Vols compartir alguna reflexió final o comentari?

7.9. Annex 9. Qüestionari de valoració de les produccions narratives

Participant:

Pronoms:

Data:

Personal de l'equip:

Aquest qüestionari té com a objectiu conèixer com valors el text narratiu creat a partir de la teva entrevista. No existeixen respostes correctes ni incorrectes. El format en que es realitzarà aquest qüestionari és decisió teva i pots contestar només allò amb què et sentis còmoda. Totes les dades es tractaran amb respecte i confidencialitat.

Marca amb un cercle fins a quin punt estàs d'acord amb cadascuna d'aquestes afirmacions de l'1 al 5, on 1 significarà "Gens d'acord" i 5 significarà "Completament d'acord":

1	2	3	4	5
Gens d'acord	Poc d'acord	Ni d'acord i en desacord	Bastant d'acord	Completament d'acord

1. Em sento ben representada en el relat que s'ha elaborat sobre mi.
2. El text reflecteix fidelment la meva experiència i els moments que considero importants de la meva història
3. El llenguatge utilitzat em resulta proper i respectuós amb qui soc.
4. Estic còmoda amb el contingut i el to del relat.
5. He tingut espai per a afegir modificacions i suggerències sobre el text.
6. Em sento emocionalment segura amb la publicitat d'aquest text.
7. Estic satisfeta amb el resultat final de la narració.

A continuació, contesta breument i de manera oberta aquestes preguntes:

8. Hi ha alguna part del text que no consideris que et representa? Quin canvi hi faries?
9. T'ha resultat difícil emocionalment revistar i llegir el teu relat? Per què?
10. Què t'agradaria que el públic sentís o pensés quan llegeixi la teva història?
11. Vols afegir alguna reflexió o comentar sobre el procés?

7.10. Annex 10. Qüestionari de satisfacció per al públic

Aquesta enquesta de satisfacció té com a objectiu conèixer la teva opinió com a assistent a l'exposició del projecte "Narrar per existir: Memòries lesbianes des de la vellesa". Les teves respostes ens ajudaran a millorar futures edicions i a entendre l'impacte del projecte. Gràcies per participar!

Marca amb un cercle fins a quin punt estàs d'acord amb cadascuna d'aquestes afirmacions de l'1 al 5, on 1 significarà "Gens d'acord" i 5 significarà "Completament d'acord":

1	2	3	4	5
Gens d'acord	Poc d'acord	Ni d'acord i en desacord	Bastant d'acord	Completament d'acord

- 1. El contingut de la intervenció ha estat rellevant i significatiu.**
- 2. He pogut conèixer una realitat poc visibilitzada.**
- 3. El format de l'exposició ha estat accessible i entenedor.**
- 4. M'he sentit còmoda i benvinguda durant l'activitat.**
- 5. La proposta m'interpel·la emocionalment o personalment.**
- 6. La qualitat narrativa de les històries ha estat elevada.**
- 7. Crec que és important fer més projectes com aquest.**
- 8. Tornaria a assistir a una activitat similar.**
- 9. Recomanaria aquesta intervenció a altres persones.**

Comentaris:

7.11. Annex 11. Cronograma de les sessions d'intervenció

	SESSIONS	2-mar	3-mar	4-mar	5-mar	7-jun
DISTRIBUCIÓ TEMPORAL DE LES SESSIONS PROGRAMADES	Sessió d'apertura					
	Exposició. DIA 1					
	Sessió 1. Post-exposició					
	Sessió 2. Pre-exposició					
	Exposició. DIA 2					
	Sessió 2. Post-exposició					
	Sessió 3. Pre-exposició					
	Exposició. DIA 3					
	Sessió 3. Post-exposició					
	Sessió 4. Pre-exposició					
	Exposició. DIA 4					
	Sessió 4. Post-exposició					
	Sessió 1. Pre-presentació					
	Presentació del llibre					
	Sessió de tancament					